

**ERIVAJADUSTEGA VARJUPAIGATAOTLEJA:
SOOVITUSLIK ABIMATERJAL
RAHVUSVAHELISE KAITSE TAOTLUSTE
MENETLEJATELE**

Tallinn 2010

Abimaterjal on valminud projekti *Varjupaigataotlejate sisserände haldamine ning vastuvõtu ja kaitse tagamine Eestis* (MINAS-4) raames, mida rahastab Euroopa Liit Euroopa Pagulasfondi kaudu ning Eesti Vabariigi Siseministeerium.

Abimaterjali on koostanud IOM Tallinna kontor koostöös Anneli Viksi ja Triin Ulstiga.

Toimetanud/redigeerinud: Tõnu Strandson, Jaak Ilomets, Marika Väli, Anne-Mai Helemäe

Keeletoimetaja: Agnes Neier

Kujundus ja trükkimine: K-Print

IOM lähtub põhimõttest, et humanne ja hästikorraldatud migratsioon toob kasu nii migrantidele kui ka ühiskonnale tervikuna. Rahvusvahelises keskkonnas valitsustevahelise organisatsioonina tegutseva IOM-i eesmärgiks on kaasa aidata migratsiooniga seotud praktiliste väljakutsete lahendamisele, suurendada sallivust migratsiooniga seonduvate teemade osas, edendada migratsiooni kaudu sotsiaalset ja majanduslikku arengut ning töötada migrantide inimväärika kohtlemise ja heaolu nimel.

Kirjastaja: Rahvusvahelise Migratsiooniorganisatsiooni (IOM) Tallinna esindus

Jõe 9 / Ahtri 12

Tallinn 10151

Tel: +372 6116088

Faks: +3726116089

e-post: iomtallinn@iom.int

www.iom.int

© Copyright International Organization for Migration, 2010

Kõik õigused on kaitstud. Ühtki selle trükise osa ei tohi reprodutseerida, talletada otsingusüsteemis ega edastada mitte mingil kujul ega mitte mingite vahenditega: elektrooniliselt, mehhaaniliselt, kopeerides, salvestades ega muul viisil ilma kirjastaja eelneva kirjaliku nõusolekuta.

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
I TRAUMEERITUD TAOTLEJA	6
Kes on traumeeritud taotleja?	6
Traumast tingitud häired ja usutavuse hindamine	6
Mälu, meenutamine ja reaalsus: tõeline probleem	8
Täpse meeldetuletamise probleem	9
Võltsimine, fabritseerimine ja ebajärjepidevus	9
Traumeeritud isikute tuvastamine	10
Nõuandeid intervjuerimiseks	11
Väidetavate piinamisohvrite küsitlemine	12
Kokkuvõte: kuidas käituda trauma üleelanud inimesega?	14
Sootundlikkuse üldised põhimõtted	15
II LAPSED	17
Kes on laps, saatjata laps ja miks teda on vaja täiskasvanust erinevalt kohelda?	17
Lapse erisused	17
Erisused menetlustoimingutes	20
Vanuse määramise ekspertiis	21
Muu ekspertiis	22
Eestkostja	23
Laste küsitlemine	25
Mõned erisused siseveendumuse kujundamisel ja motiveerimisel otsuses ehk RSD näpunäited	30
Lapse parimad huvid	31
Põhjendatud tagakiusukartus	32

Siseriikliku ümberpaiknemise alternatiiv	35
Tõendamine ja usutavus	35
III EAKAD INIMESED	36
Mittediskrimineerimist käsitlevad sätted põhilistes inimõigustealastes aktides	36
Eakaid põgenikke käsitlevad kasulikud materjalid	37
IV EKSPERTIIS	38
Ekspertiisi tellimine	38
Kohtupsühhiaatriline ekspertiis	39
Psühholoogiaekspertiis	39
LÜHENDITE SELETUSED	40
KASUTATUD KIRJANDUS	41
LISAD	43
LISA I – Varjupaigataotluse läbivaatamine ehk RSD	43
LISA II – Intervjueerimise põhialused	48
LISA III – Kuidas intervjueerida lapsi	54
LISA IV – Juhis COI kogumiseks ja kasutamiseks	56
LISA V – Traumajärgsest stressist tingitud häire ehk PTSD ja selle ilmingud	58
LISA VI – Traumatabel	60

SISSEJUHATUS

Euroopa Liidu Nõukogu direktiivi 2003/9/EC¹ kohaselt tuleb varjupaigataotluse menetlemisel võtta arvesse teatud inimrühmade erilist olukorda. Mainitud gruppi kuuluvad (saatjata) lapsed, puuetega inimesed, eakad inimesed, rasedad naised, üksikvanemad ning piinamise, vägistamise või mõne muu psühholoogilise-, füüsilise- või seksuaalvägivalla ohvrid. Käesolev abimaterjal keskendub nimetatud haavatavatest gruppidest kahele: saatjata lastele ning traumeeritud varjupaigataotlejatele. Mõlemad grupid vajavad erilist lähenemist nii menetlemisel kui intervjuerimisel vältimaks nende edasist traumeerimist ja sellest tulenevaid probleeme. Lühidalt peatutakse ka eakatel varjupaigataotlejatel, kuna tihtipeale ununeb, et ka vanemaid inimesi tuleb nende vajadusi arvesse võttes sobivalt menetluses kohelda. Hoolimata tõsiasiast, et tänase seisuga puuduvad rahvusvahelised suunised eakate varjupaigataotlejate kui iseseisva haavatava grupi menetlemiseks, on antud abimaterjalis välja toodud viited põhilistele õigusaktidele, millele tuleb vastava varjupaigataotlejate grupiga töötades tugineda.

Kuigi Eesti varjupaigasüsteem on kooskõlas rahvusvaheliste nõuetega, on Eesti ametnikel vähe juhendeid, kuidas käituda haavatavate gruppidega. IOM Rahvusvahelise Migratsiooniorganisatsiooni Tallinna kontor koostöös Politsei- ja Piirivalveameti kodakondsus- ja migratsiooniosakonna rahvusvahelise kaitse talitusega, Anneli Viksi ja Triin Ulstiga on koostanud abimaterjali selle tühimiku täitmiseks. Antud abimaterjalis leidub kasulikke näpunäiteid ja soovitusi, mida tuleb silmas pidada eelkõige saatjata laste ja traumeeritud varjupaigataotlejate intervjuerimisel. Lisaks on eraldi peatükk pühendatud kohtuekspertiisile, kuna tihtipeale nõuab taotleja vaimne ja/või füüsiline seisund ning vanuse kindlaksmääramine erapooletut eksperthinnangut. Eestis pakub sellist eksperthinnangut Eesti Kohtuekspertiisi Instituut, millest tulenevalt on käesolevas juhendmaterjalis ära toodud olulisemad aspektid, kuidas ja milliseid ekspertiisi hinnanguid on võimalik tellida. Täiendavat infot ja kasulikke soovitusi intervjuerimise, varjupaigataotluse läbivaatamise, päritoluriigi info kogumise ning traumajärgse stressihäire kohta leidub abimaterjali lisades. Abimaterjal on suunatud eelkõige rahvusvahelise kaitse andmise talituse reservametnikele, kuid loodetavasti saavad sellest abi ka teised varjupaigataotlejatega töötavad inimesed.

¹ The European Union Council Directive 2003/9/EC of 27 January 2003.

I TRAUMEERITUD TAOTLEJA

Paljud varjupaigataotlejad on sunnitud oma kodumaalt põgenema. Selline läbielamine võib tugevalt mõjutada nende psüühikat. Käesolev peatükk keskendubki traumajärgse stressihäirega varjupaigataotlejate eripäradele, nende tuvastamisele ja küsitlemisele. Lisaks on toodud praktilisi näpunäiteid ja soovitusi traumeeritud taotlejaga töötamiseks.

Kes on traumeeritud taotleja?²

Psühholoogiline reaktsioon õnnetusele ja tagajärjed, mis kaasnevad olukorraga, kus inimene on sunnitud pagendusse minema, võivad inimeseti suurel määral erineda. Iga inimene kogeb väliseid laastavaid sündmusi isikupärasel moel ja viis, kuidas ta seda teeb, sõltub paljudest erinevatest teguritest. See tähendab seda, et pelgalt mingite kohutavate sündmuste asetleidmine ei peaks viima järelduseni, et igal inimesel tekib psühholoogiline trauma. Samas oleks samavõrd õige eeldada, et põgenike läbielatud sündmused põhjustavad neile mingil määral psühholoogilisi ebamugavusi, tüli, kannapöördeid, segadusi, valu, lõhesid või ärritust.

On oluline eristada „põgeniku traumat” ja psühholoogilist traumat. Esimese puhul on tegemist üldise mõistega, mis hõlmab tervet fenomenide spektrit ning on seotud konkreetse põgeniku üleelatud tegelikkuse ja kogemuste skaalaga. Teine seevastu viitab traumeerimise psühholoogilisele mõjule, olenemata sellest, mis on selle väliseks põhjuseks. On loogiline eeldada, et oma kodu tahtmatu kaotamine on ränk kogemus, millel võivad olla kahjulikud psühholoogilised mõjud. Mõiste „põgeniku trauma” viitab aga millelegi enamale – see eeldab, et kõigile neile, kes kogevad sedalaadi õnnetust, saab osaks psühholoogiline trauma. See eeldus ei kehti, kuna on teada, et kõik inimesed tajuvad väliseid olukordi, töötlevad ning reageerivad neile äärmiselt ainulaadsel ja individuaalsel moel. Mitte kõikidel põgenikel ei teki psühholoogiline või veelgi enam psühhopaatoloogiline trauma.

Psühhiaatriliste häirete kõige tavalisem tüüp on traumajärgsest stressist tingitud häire (*post-traumatic stress disorder*, edaspidi PTSD), mis nõuab professionaalset sekkumist.

Traumast tingitud häired ja usutavuse hindamine³

Sageli on varjupaigataotleja (edaspidi ka *taotleja*) kohta vähe dokumente ning võib juhtuda, et otsus kaitsevajaduse kohta tuleb vastu võtta, tuginedes eelkõige taotleja usaldusväärsele tunnistajana. Varjupaigataotlejate kirjeldused sisaldavad mõnikord vasturääkivusi. Kui kirjeldus on väär, liialdatud või ei suudeta sündmusi täpselt meenutada, siis on tavaline ja mõistetav eeldus, et taotleja ei ole usaldusväärne.

² Papadopoulos, R. (2007). Refugees, trauma and Adversity-Activated Development. – European Journal of Psychotherapy and Counselling, vol 9, nr 3, lk 301–312.

³ Herlihy, J.; Scragg, P.; Turner, S. (2002). Discrepancies in autobiographical memories – implications for the assessment of asylum seekers: repeated interviews study. – BMJ, vol 324, nr 7333.

Üldiselt, mida üksikasjalikum on mälestus, seda usutavam ja veenvam on selle kirjeldus. Autobiograafilise mälestuse tuuma (keskseid detaile) on võimalik tuletada üldistest (ajaloolistest või skemaatilistest) teadmistest, samas kui konkreetse sündmuse üksikasju (vähemolulisi detaile) ei ole. Vähemoluliste detailide meenutamist nähakse seega hea võimalusena, kuidas eristada täpset meenutust ja usutavat rekonstrueerimist. See on tõenäoliselt põhimõte, millest on osaliselt tingitud tuginemine detailide kokkulangevusele kui usaldusväärse tunnusele. Seda seisukohta on siiski tunnistajate antud tõendusmaterjale käsitlevates uurimistöodes vaidlustatud. Labori- ja väliuuringud on näidanud, et inimesed mäletavad rohkem keskseid detaile siis, kui sündmusel on suur emotsionaalne mõju, võrreldes emotsionaalselt neutraalse sündmusega, näiteks relvastatud röövi korral. Kesksete detailide meenutamine toimub siiski vähemoluliste detailide meenutamise arvelt. Samuti võib vähemolulistes detailides esineda pärast sündmust rohkem lahknevusi. Näiteks võivad sündmuse arutelud ja küsimuse täpne sõnastus muuta varjupaigataotleja vastustes sisalduvaid detaile.

Emotsionaalsed häired võivad mõjutada inimeste mäletatava materjali kvaliteeti. Haigusliku ärevusega võib kaasneda ohule valikulise tähelepanu pööramine. Depressiooni käes kannatavatel patsientidel on kaldumus mäletada pigem negatiivseid isiklike mälestusi kui positiivseid. Depressiooni ja traumajärgse stressihäire käes kannatavatel patsientidel võib esineda raskusi konkreetsete autobiograafiliste mälestuste meenutamisel. Varjupaigataotlejatel esineb sageli haiguslikku depressiooni või traumajärgset stressihäiret.

Kui kogemus on äärmiselt traumaatiline, näiteks kui tegu on tõsise isikliku vigastusega, võib olukord olla veelgi keerulisem. Traumaatiliste ja mittetraumaatiliste mälestuste vahel võivad olla olulised erinevused. Näiteks ei hõlma traumajärgse stressihäire käes kannatavate inimeste esialgne mälestus traumaatilisest sündmusest üldjuhul tavalist jutustavat mälestust. Sõjaväelaste seas on täheldatud, et traumaatiliste kogemuste meenutamine muutub ajapikku ebajärjepidevaks (vastukäivaks) ning korrelatsioon traumajärgse stressihäire sümptomite ja traumaatiliste mälestuste arvu suurenemise vahel on tähelepanuväärne.

Meeldetuletamine on uut teavet puudutav mõiste, kui sündmus tuleb meelde korduvate meenutuste käigus. Üheks meeldetulemise selgituseks on see, et kui inimene on käivitanud mälu otsingu, siis otsimine jätkub. Inimene võib, kuid ei pruugi sellest protsessist teadlik olla. See võib kaasa tuua mälestuste ülekontrollimise teiste käest, kes olid sama sündmuse tunnistajaks, või rohkemate detailide järkjärgulise meenumise. Mõlemaid tegureid saab seostada erinevustega ja need võivad aja jooksul olulisemaks muutuda.

Kui ühe taotlejaga korraldatakse rohkem kui üks küsitlus, siis kui oluline on küsitlustevaheline ajaline intervall? Traumajärgse stressi ja küsitlustevahelise ajalise intervalli vastastikmõju erinevustele võib olla märkimisväärne. Kui erinevusi ütlustes kasutada alati peamise usaldusväärse puudumise kriteeriumina, siis PTSD all kannatavate varjupaigataotlejate puhul lükatakse seda suurema tõenäosusega varjupaigataotlus tagasi, mida kauem nende taotlust läbi vaadatakse. Üksnes küsitlustes antud ütluste erinevustele tuginedes on ohtlik automaatselt järeldada, et

varjupaigataotlejad valetavad oma mineviku kohta, seda ka juhul, kui küsitluste vahele jääb vaid paar nädalat. Erinevused on sagedased eriti siis, kui taotlejal on PTSD ja ta peab küsitlemiste vahel kaua ootama. Erinevused ilmnevad tõenäolisemalt siis, kui meenutamist vajavad detailid on taotleja kogemuse seisukohast vähemolulise tähtsusega ja kui sündmuse sisu on taotleja jaoks traumeeriv. Kõik need tegurid tulevad ilmsiks paljudel varjupaigataotlemise juhtudel ja võivad suurendada valede hinnangute andmise ohtu.

Mälu, meenutamine ja reaalsus: tõeline probleem⁴

Pikaajaline mälu on tähenduse järgi kogumitena talletatud visuaalse, verbaalse või taktiilse teabe (kompimiskogemuse) kodifitseerimine. Meeldetuletamine on oma olemuselt hetkel meenutatu seostamine mingite mällu salvestatud teabekogumitega. Teisisõnu, see, mis on mällu salvestatud, ei ole mitte andmete täpne koopia, vaid tõlgendus sellest, mida me juba teame või mida juba usume. Kuna me ei tea, mida salvestatakse (see selgub alles hiljem, meenutamise etapis), mõjutavad teadmised, veendumused ja kogemused meenutamist. Inimesed rekonstrueerivad lugusid omaenda veendumuste ja teadmiste valguses.

Vihjete abil meenutamine, pärast ilma vihjeteta meenutamist, annab tulemuseks täielikuma kirjelduse ja tunnistuse. Samas aga võib vihjetest mõjutatud meenutamine olla eksitav ja kujutada endast sündmusejärget sekkumist. Soovituslik on täiendavate küsimuste esitamine, et eristada tõelisi ja tajutavaid mälestusi ning väljapakutud ja segi aetud mälestusi. Tõelised mälestused sisaldavad rohkem sensorset teavet nagu näiteks värvid, suurus, kuju ja heli. Väljapakutud mälestused seevastu on tavaliselt paljusõnalisemad, kuid oma olemuselt säratud. On argumenteeritud, et reaalsed mälestused sisaldavad rohkem sensoorseid ja geograafilisi detaile ning neid väljendatakse suurema enesekindlusega. Väljapakutud mälestusi kirjeldatakse seevastu rohkemate sõnade, verbaalsete ettevaatusabinõude, õigustuste ja mõistusepärastamisega. Põhimõtteliselt on narratiivis rohkem mingite tegevuste kirjeldusi kui tegelikkust ennast.

Mida see tähendab piinamise üleelanute ütlustele hinnangu andmise seisukohast? Piinamist peetakse tavaliselt kõige äärmuslikumaks inimagressiivsuse vormiks, mille tõttu ei ole ohver mitte üksnes hirmust vallatud ja täiesti abituks muudetud, vaid teda valdab ka alandustunne. See võib hiljem viia toimetulekumehhanismina passiivse vältimise kasutamiseni (näiteks dissotsieerumine). Piinamine võib kaasa tuua moondunud mäletamisprotsessi ja mõjutada meeldetuletamist. Teisisõnu – kui narratiivile ei pöörata piisavalt tähelepanu, võib see mõjutada tõde. On hästi teada, et esmane kaitserefleks traumaga (ja piinamisega) toimetulemiseks on dissotsieerumine. See kaitserefleks on mälestuste, emotsioonide, mõtete ja identiteedi struktureeritud eraldamine. Reaalsuse moonutamine või reaalsuse vähendamine on seetõttu vaid veel üks traumaohvrite dissotsieerivatest kogemustest, paljuski nagu ebaisikustumine. Kuna aja ja enda tajumine on moondunud, mõjutavad need negatiivselt autobiograafilisi mälestusi.

⁴ Sarkar, Sameer P. (2009). Truth Without Consequence: Reality and Recall in Refugees Fleeing Persecution. – Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law, vol 37, nr 1, lk 6–10.

Täpse meeldetuletamise probleem⁵

Ülekuulamistel⁶ on kasutatud meeldetuletamisele kaasaaitamisel kognitiivse küsitlemise meetodit, mille puhul julgustatakse tunnistajaid vahel meenutama sündmuse kohta nii palju detaile kui võimalik, ükskõik kui tähtsusetud need ka ei ole. Selle lähenemisviisi loogiliseks põhiprintsiibiks on see, et isegi väiksed detailid võivad esile kutsuda asjakohasema teabe meenumise. Mälu-uuringud viitavad sellele, et trauma üleelanuid, eriti neid, kellel on diagnoositud PTSD, iseloomustavad raskused vihjesõnade abil oma minevikust konkreetsete mälestuste meenutamisel.

Neurobioloogia kohaselt on traumaatilised mälestused salvestatud aju limbilisse süsteemi, mis reguleerib emotsioone. Pildid aju talitlusest näitavad, et traumeerivate mälestuste meenutamisel toimub aju kõnega seotud osas närvitegevuse aeglustumine ning suureneb ala, milles töödeldakse intensiivseid emotsioone. Meenutamise probleem on eriti suur siis, kui trauma üleelanu puutub kokku täiendava stressiga, näiteks küsitlemisega. Sellistes olukordades on piinamise või trauma üleelanu sunnitud meenutama hirmutavaid, valusaid või isegi alandavaid kogemusi. Need kogemused ei pruugi olla edukalt lõimitud trauma üleelanu narratiivsesse mällu. Taotleja on sejärel sunnitud rekonstrueerima oma kogemuse, lõimides kokku erinevad kuvandid, mille tulemusel lugu aja jooksul muutub. Erinevusi meeldetuletamisel ja rohkemate detailide ilmsikstulemist järgmiste kirjelduste käigus ei saa seega automaatselt käsitleda märkidena valetamisest.

Võltsimine, fabritseerimine ja ebajärjepidevus⁷

Sarnaste traumaatiliste kogemustega inimestel võivad olla erinevad ettekujutused oma rehabiliteerimis- ja tervenemisprotsessidest. Palju sõltub ka sellest, kas tegemist on varjupaigataotlejaga. Need erinevused, koos perekonnaüksuse terviklikkusega, peegeldavad põgeniku meelteseisundit, juurdepääsu teenustele ja rehabilitatsioonipotentsiaali. Paljude taotlejate jaoks on väidete toetamiseks vähe objektiivseid tõendeid. Kuritegude toimepanijad tavaliselt salgavad sooritatud julmi tegusid ning kohaliku ajakirjanduse ülevaated võivad olla kallutatud. Seega sõltub palju menetleja kogutud objektiivsest teabest. Inimene, kes ei ole sellist traumat kogunud, ei pruugi ellujäänu kogetud traumat mõista. Sündmuste kirjeldusi võib seega väga lihtsalt ebaõigetena kõrvale heita. Ei ole võimalik eeldada, et kohutavat, eluohtlikku traumat kogunud inimeste narratiive iseloomustab järjekindlus ja sidusus.⁸

Põgenikele omased seisundid ja tunnused – unepuudus, peavigastused ja kroonilised valud – mõjutavad täpset meenutamist. PTSD ja depressioon on traumat kogunute ja

⁵ Sarkar, 2009.

⁶ Vaata lisa 2, kus on kirjas erinevus varjupaigaküsitlusega.

⁷ Sarkar, 2009.

⁸ Samas on Suurbritannia ja Põhja-Iiri Ühendkuningriigi suunistes

(<http://www.ukba.homeoffice.gov.uk/policyandlaw/immigrationlaw/immigrationrules/part11>) järgmine juhis: erinevused ja liialdatud kirjeldused ja uute väidete lisamine väärkohtlemise kohta võivad mõjutada usaldusväärsust; ning Kanada suunistes (Immigration and Refugee Board of Canada, Refugee Protection Division: Assessment of credibility in claims for refugee protection.) järgmine juhis: vastuolude või ebajärjepidevuste esinemine nõude esitaja või tunnistaja tõendites on hästi tunnustatud alus usaldusväärsuse puudumise tõendusena.

ümberasustatud isikute puhul tavaline. On hästi teada, et depressioon ja rängad traumad mõjutavad inimese võimet täpselt ja järjepidevalt asju meenutada. Suurbritannia ja Põhja-Iiri Ühendkuningriigis läbiviidud uuringus seal asuvate Kosovo ja Bosnia pagulaste seas leiti, et kuni 65% detailidest, mida uuringus osalenud kirjeldasid, muutusid 4–30 nädalaste intervallidega korraldatud küsitluste käigus. Mida pikem oli küsitlustevaheline intervall, seda ebajärjepidevam oli kirjeldus uue küsitlemise käigus nendel taotlejatel, kellel oli tõsine PTSD. See ebajärjepidevus võib tähendada, et traumaatilise kogemuse järel kõige rohkem ängistust tundvate inimeste kirjeldused on suurema tõenäosusega ebajärjepidevad ja seega võidakse neid pidada väljamõeldisteks, juhul kui küsitluste ja kohtumenetluste vahele jäävad pikad intervallid. ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet (edaspidi UNHCR) on tõdenud, et „raskused meenutamisel või soovimatus avaldada teavet tagakiusamise täie mahu kohta on tavalised ega pruugi viidata pettusele“⁹.

Traumeeritud isikute tuvastamine¹⁰

- Ole eriti tähelepanelik võimalikele traumadele viitavate märkide äratundmisel järgmiste rühmade puhul:
 - inimesed, kelle puhul võib täheldada piinamise füüsilisi märke
 - sõdurid ja endised sõdurid
 - sõjavangid või kinnipeetud
 - organiseeritud vägivalda ohvriks sattunud linnade või külade elanikud
 - mingi konkreetse tagakiusatud rühma liikmed
- Vägivalla tõttu tekkinud trauma tagajärjed võivad olla väga erinevad. Neid võib vaadelda erinevate kategooriatena:
 - korduvad mälestused (mälu pildid, õudusunenäod, ahistavad mõtted)
 - ülierutuvus (magamisprobleemid, ärrituvus, agressiivsus, keskendumisprobleemid)
 - somaatilised sümptomid (väsimus, seedeprobleemid, südamega seotud sümptomid, peavalud, ulatusliku levikuga valud, lihaste ja liigestega seotud probleemid, seksuaalprobleemid)
 - ärevusega seotud reaktsioonid (paanikahäire, üleüldine ärevus, mis mõjutab füüsilist, seksuaalset, vaimset ja sotsiaalset toimimist)
 - kurbus/lein (masendus, huvi kadumine varem meeldinud tegevuste vastu, isutus, enesetapumõtted)
 - ohvrile traumeerivaid kogemusi meenutavate olukordade vältimine (sh sellest rääkimise vältimine)
 - foobiad
 - emotsionaalne tuimus (distantseerumine perekonnast, sõpradest ja armastatud inimestest, iseravimine jne)

⁹ UNHCR: European Series: An Overview of Protection Issues in Western Europe — Legislative Trends and Positions Taken by UNHCR. – European Series 1995, vol 1, nr 3.

¹⁰ UNHCR suuniste „Guidelines on Evaluation and Care of Victims of Trauma and Violence“ (1998), „UNHCR Gender Guidelines“ (2002) ning „UK Gender Guidelines“ (2000) põhjal koostanud Maria Bexelius (2005).

- füüsiline tuimus (frigiidsus, oma keha mittetundmine, kehas muutuste tundmine, oma kehast väljaspool olemise tunne, tunne, nagu oleks keha kurjast vaimust võetud)

Nõuandeid intervjuerimiseks¹¹

Küsitlusi mõjutavad tegurid on järgmised:

- totalitaarses riigis elamise kogemus koos selliste üleelamistega nagu kinnipidamine, piinamine või omavoliline arreteerimine
- piinamine ja trauma
- seksuaalne sättumus – gei, lesbi, biseksuaal, transseksuaal või hermafrodiit
- koduvägivalla kogemine
- seksuaalrännaku kogemine
- migratsiooniameti-poolne varasem kinnipidamine

Need kogemused võivad taotlejaid mõjutada erineval viisil. Näiteks võib taotlejal olla raske jääda oma kogemuste kirjeldamisel konkreetseks, sest tal on kultuuriliste tabudega seotud häbi või soov vältida traumeerivaid mälestusi.

Taotlejate võimalikud reaktsioonid eriliigilistele traumadele:

Päritoluriigis valitsev situatsioon, toimunud sündmus	Reaktsioon sellega seotud traumale	Tõenäoline reaktsioon ja hirmud varjupaigamaal viibides
Vägivald, oht elule, etteennustamatus, vältimatus	Krooniline ärevus ja hirm	Hirm tagasisaatmise ees, teated jätkuvast vägivallast, kontrolli puudumine tuleviku üle, kinnipidamine
Surm, kaotus, sunnitud lahusolek perekonnaliikmetest	Lein, masendus	Purustatud side perekonnaga, vöörandumine uues riigis, tulevikuväljavaadete puudumine
Ulatuslik inimõiguste rikkumine	Olemise põhieeldused on purustatud: usalduse puudumine, elu mõtte ja eesmärgi puudumine	Ilmajätmine õigusest tervisele ja õigusabile, ebaõiglane kohtlemine „humaanses riigis”
Häbi, alandamine, süütunne	Privaatsuse rikkumine, füüsiliste piiride rikkumine, sunnitud valikud	Mind kui inimest ei usuta, kontrolli ja hindamise all olemine, ellujääja süütunne

¹¹ Refugee Advice and Casework Service (RACS) Guide 4: Interviewing Asylum Seekers and Refugees (2006).

Üldised soovitused piinamise ja traumade üleelanute küsitlemiseks:

<p>Ole teadlik keskkonna mõjust:</p> <ul style="list-style-type: none"> • istekoha asetus • tõlgi mõju 	<p>Alusta üldistest ja rahulikest teemadest:</p> <ul style="list-style-type: none"> • uuri konkreetseid üksikasju ainult vajaduse korral • süvenda turvatunnet
<p>Kasuta avatud küsimusi ja anna aega:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ära karda vaikust ega kiirusta inimest takka • väldi jõulisi küsimusi 	<p>Pane tähele järgmisi ärevuse märke:</p> <ul style="list-style-type: none"> • suletud kehakeel • värisemine või higistamine • kiire hingamine • silmsideme vältimine • füüsiline valu või ebamugavustunne • ohkamine
<p>Ole rasketel hetkedel julgustav, kasutades selleks:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kehakeelt • toetavaid sõnu 	<p>Ole valmis võimalikeks jõulisteks reaktsioonideks.</p>

Väidetavate piinamisohvrite küsitamine¹²

1) Üldised põhimõtted

- Hoia tasakaalus kahte olulist nõuet: vajadus saada kasulikke tõendusmaterjale ning küsitleva suhtes austuse üles näitamine.
 - Ühelt poolt on juhtpõhimõtteks püüd saada võimalikult loogilist, konkreetset ja üksikasjalikku ülevaadet juhtunust, et oleks võimalik täpselt aru saada, mis juhtus, ning samuti otsida tõendeid või uurida teavet edasi.
 - Teisalt võib sündmuste jada taastades kergelt unustada, et juba küsitlus ise võib olla väga raske katsumus inimesele, kes on traumeeriva kogemuse läbi elanud ja kellel palutakse sellele nüüd üksikasjalikult keskenduda. Ole küsimuste esitamisel delikaatne ja pane tähele väsimuse või kurnatuse märke. Ole teadlik vastavas kultuuris tabuks olevatest teemadest. Eriti puudutab see seksuaalset kuritarvitamist. Kui küsitlev on väsinud või ärritunud võib juhtuda, et antava teabe usaldusväärsus kahaneb.
- Tasakaal tuleb saavutada ka vajaduse vahel uurida välja võimalikult palju üksikasju ning selle vahel, et oluline on teabe esitamist mitte liialt suunata ega mõjutada. Üles tuleb märkida see, mis taotleja sõnul juhtus, mitte, mis sinu arvates juhtus.
- Iga küsitlev, olgu tegemist ohvri või tema sugulasega, on erinev isiksus, kellel on oma arusaam asjadest. Isegi kui tunned viimse piasjani nende rikkumiste olemust oma eriala piires või kui oled üsna kindel, et tead, mis konkreetse ohvriga juhtus, ei

¹² The Torture Reporting Handbook, Part II.3;
http://www.essex.ac.uk/torturehandbook/handbook/part_ii_3.htm

tohiks eeldada, et kõik juhtumid on sarnased. Igale küsitlusele peab lähenema individuaalselt.

- Piinamisohvrite käsitlemine võib olla väga stressirohke. Peaksid olema valmis rääkima oma reaktsioonidest ja tunnetest ning vajaduse korral otsima professionaalset abi.

2) Käsitlemine

- Tutvusta ennast, oma organisatsiooni, enda rolli ja eesmärke. Selgita, mil moel võidakse teie poolt kogutavat teavet kasutama hakata. Kontrolli, kas küsitlav mõistab märkmete tegemise ja tõlgi kasutamise asjaolusid. Küsitlavale tuleb selgitada, kuidas märkmeid kasutatakse ja kes pääseb neis sisalduvale teabele ligi. Rõhuta küsitluse enda konfidentsiaalsust. Ära loo ebarealistlikke ootusi. Taotleja peab mõistma, et menetlus võtab aega ega pruugi olla tulemuslik.
- Taotlejale piinamise kohta küsimuste esitamine on nii emotsionaalselt kui ka füüsiliselt kurnav. See on eriti raske, kui küsitlaja on üksinda, kuna on vaja oskust esitada küsimusi, kuulata, saavutada kontakt küsitlavaga, tulla toime keeruliste emotsionaalsete olukordadega, teha märkmeid ning vältida kogu küsitluse ajal lünkade tekkimist ja ebajärjekindlust. Seetõttu küsitlege kahekesi – üks inimene esitab küsimusi ja teine protokollib. Kahekesi käsitlemine aitab tagada, et olulisi aspekte ei jäeta tähelepanuta ja et kõik õiged küsimused saavad esitatud ning piisava detailsusega protokollitud.
- Tõlkide kaasamine
 - Veendu, et küsitlav on nõus konkreetse tõlgi kasutamisega ja on teadlik tõlgi kohustusest hoida küsitluse sisu konfidentsiaalsena.
 - Ära unusta, et tõlgi jaoks võib küsitluse sisu raske olla.
 - Kontrolli, et tõlk oleks teadlik vajadusest hoida täielikku konfidentsiaalsust. See on eriti oluline siis, kui ei kasutata kutselist tõlki.
 - Tead, et kutsetunnistusega tõlgid võivad kutseliste tõlkidega võrreldes kergemini taotlejaga vestlusse astuda. Oluline on neile selgitada, et nende ülesanne on anda küsitlava sõnu täpselt edasi. Kui tõlgil on mingeid isiklike kogemusi, millest nad tahaksid sulle rääkida, teavita neid, et võid nendega eraviisiliselt vestelda.
 - Võimalusel väldi taotlejaga sama päritolumaa või piirkonna kohalike elanike kasutamist. See võib tekitada küsitlavas umbusku ja seada ohtu ka tõlgi. Vältida tuleks kaaskinnipeetute, perekonnaliikmete ja teiste sugulaste ning taotlusega mis tahes viisil seotud inimeste kasutamist. Pea meeles, et kuigi perekonnaliikmetel on osades kultuurides toetav funktsioon, peetakse teistes kultuurides teatud asjade arutamist nende juuresolekul täiesti ebasobilikuks. Näiteks võib kultuuriliselt sobimatu olla, kui naissoost ohver käsitleb seksuaalteemasid mõne oma meessoost perekonnaliikme juuresolekul.
 - Pea meeles, et sa ei tohi tõlkimise ajal vestlusest välja lülituda. Isegi kui sa ei räägi otseselt küsitlavaga, on oluline temaga kontakt luua ja näidata, et sulle pakub huvi, mida teile räägitakse.
- Isiklike kogemusi, näiteks halba kohtlemist käsitlevad küsitlused võivad olla äärmiselt hirmutavad. Sul ei pruugi olla erilist võimu mõjutada keskkonda, milles

küsitlus toimub, kuid isegi väikesed sinupoolsed sammud aitavad küsitlaval end mugavamalt tunda.

- Loo nii mugav ja privaatne keskkond kui võimalik.
- Kui küsitlust ei ole võimalik läbi viia privaatset, tuleb tagada, et teised inimesed oleks vähemalt kuuldeulatusest väljas.
- Ära unusta, et sinu kehahoiak ja viis, kuidas istud, võib mõjutada seda, kui mugavalt taotleja ennast tunneb. Näiteks väikses ruumis võib ettepoole nõjatumine tunduda ähvardavana, samas kui teises olukorras võib ettepoole mittedõjatamine tähistada huvi puudumist. Mõned inimesed eelistavad istuda küsitlaval lähemal, samas kui teiste jaoks on nende isiklik ruum väga oluline ning nad kohkuvad kehalisest kokkupuutest tagasi. Ole ümbritsevast keskkonnast teadlik ja jälgi küsitlava kehakeelt, et saada aimu sellest, milline käitumine oleks antud juhul kõige sobivam.
- Küsitlaja valimisel soolist aspekti arvestades puudub kindel reegel ning kõik sõltub konkreetsest küsitlavalast ja küsitlajast. Üldiselt on parem, kui naise küsitlemisel on kohal naissoost küsitlaja, eriti kui asi puudutab seksuaalseid teemasid. Meeste puhul ei ole olukord nii selgepiiriline. Mehed võivad eelistada seksuaalteemadel vestlemist naissoost küsitlajaga, kuid teatud kultuuride puhul on see vastuvõetamatu. Ära unusta arvesse võtmast ka tõlgi sugu.

NB! Laste küsitlemine erineb täiskasvanute küsitlemisest väga suurel määral. Küsitlajal peaks olema kogemusi lastega töötamisel, vastasel korral võib küsitluse kahjulik mõju kaaluda üles selle võimaliku kasu (vaata peatükk III).

Kokkuvõte: kuidas käituda trauma üleelanud inimesega?¹³

- Valmista ennast ette.
- Kui oled juba eelnevalt teadlik delikaatsest teabest, teavita sellest ka tõlki.
- Selgita enda ja tõlgi rolli, et küsitlaval teaks, mida sinult küsitluse käigus oodata.
- Jää rahulikuks ja neutraalseks, ole empaatiline kuulaja ja näita üles tundlikkust.
- Jää professionaalseks ja säilita olukorra üle igal hetkel kontroll.
- Teadvusta endale, kui raske võib olla teatud sündmustest rääkida.
- Püüa mõista valu ja kannatust, millest taotleja räägib. Ära jäta sulle avaldatut tähelepanuta, ka siis kui see esmapilgul tähtsusetuna tundub.
- Julgusta küsitlaval, öeldes, et tal ei ole vaja kiirustada.
- Paku võimalust teha väike paus, paku vett, salvrätikut.
- Kui vähegi võimalik, ära katkesta teda, kui ta sulle oma lugu räägib. Võib-olla pidi ta palju julgust koguma, et selleni jõuda ja ta ei pruugi suuta seda julgust endas uuesti leida, kui teda katkestatakse.
- Kui on näha, et taotleja on kurnatud, küsi talt, kas ta soovib teha pausi. Vajadusel ja võimalusel jätkake järgmisel päeval.

¹³ UNHCR juhtnõrde „Guidelines on Evaluation and Care of Victims of Trauma and Violence“ (1998), „UNHCR Gender Guidelines“ (2002) ning „UK Gender Guidelines“ (2000) põhjal koostanud Maria Bexelius (2005).

- Vägistamise või seksuaalse rünnaku täpseid üksikasju ei ole tarvis kindlaks teha, keskenduda tuleks ümbritsevatele asjaoludele ja sündmustele.
- Anna küsitletavale teada, et sa ei ole psühholoog. Suuna ta inimese juurde, kes saab talle osutada psühhosotsiaalset ja meditsiinilist abi või muid tugiteenuseid. Kui võimalik, anna talle konkreetse isiku nimi, kelle poole pöörduda (see muudab abi personaalsemaks).
- Mõnel juhul võib olla kohane saada objektiivseid psühholoogilisi või meditsiinilisi tõendeid.
- Ole teadlik traumajärgse stressi häirest ja selle sümptomitest.
- Kui oled veendunud, et küsitletav võib kujutada ohtu kas endale või teistele, siis otsi talle kohest abi.

Sootundlikkuse üldised põhimõtted¹⁴

- Juhindu vajadusel ja võimalusel UNHCRi vastavatest suunistest¹⁵.
- Erilist abi on vaja naissoost taotlejatele, eriti saatjata, rasedatele või imetavatele naistele. Muuhulgas tuleb tagada tegevus lastele, võimalus privaatseks rinnaga toitmiseks ja väikelaste eest hoolitsemiseks.
- Küsimused peavad olema sootundlikud.
- Vaata eraldi kontrollnimekirja selle kohta, kuidas tagada pagulase mõiste sootundlik tõlgendus.
- Kui on ette näha (näiteks taotluse andmete põhjal), et tõenäoliselt on tegemist soopõhise taotlusega, on vaja teha piisavaid ettevalmistusi (vt viimase kohta eraldi UNHCR kontrollnimekirja).
- Naissoost taotlejatele tuleks võimalusel määrata samast soost menetleja ja tõlgid, välja arvatud juhul, kui taotleja palub teisiti. Asjaga peaks algusest lõpuni tegelema üks ja sama menetleja, et vältida taotleja suunamist ühe isiku juurest teise juurde.
- Menetlejal peab olema hea ülevaade naiste, lesbide, geide, biseksuaalide ning transseksuaalide inimõiguste olukorra kohta päritolumaal.
- Tutvu vajadusel UNHCRi dokumendiga „Seksuaalne ja sooline vägivald põgenike, tagasipöördujate ja siseriiklikult ümberasustatud isikute vastu. Juhised ennetamiseks ja reageerimiseks“ (2003) ning vastavate kontrollnimekirjadega.
- Selgita taotlejale pagulase määratlust ja seda, mis laadi küsimusi sa temale esitad, sealhulgas küsimused, mis puudutavad soorolle perekonnas, kogukonnas ja riigis, ning ka seda, milliste teemade kohta tema arvamust teada soovid.
- Kinnita taotlejale konfidentsiaalsuspõhimõtte kehtivust ka tema enda perekonnaliikmete suhtes.
- Hoolitse selle eest, et oleksid teadlik soolistest erinevustest suhtlemises, eriti mitte-verbaalses suhtlemises. See on oluline erinevatest kultuuridest pärit inimeste vahelises suhtluses (näiteks võib naine vältida küsitlejaga silmsidet oma kultuuritausta tõttu).
- Kasuta soopõhise tagakiusamisega seotud varjupaigataotlemise kriteeriume ja esita küsimusi viisil, mis julgustab naisi oma läbielamistest rääkima.

¹⁴ Aluseks on võetud Maria Bexeliuse (2005) käsiraamat. Vt märkus 12.

¹⁵ Abimaterjali väljaandmise ajal on selleks 2002. aasta suunised „UNHCR Gender Guidelines“.

- Ära unusta, et küsimused poliitilise tegevuse kohta ei peaks keskenduma üksnes poliitilisele tegevusele kitsamas mõttes (näiteks mingi ametikoha pidamisele). Need küsimused peaksid hõlmama poliitilist tegevust laiemalt, kaasates enda alla muu hulgas, kuid mitte üksnes toidu või öömaja pakkumist, sõnumite edastamist, inimeste varjamist või soorollide seisukohast mingite konkreetsete sotsiaalsete normide mittejärgmist.
- Hoolitse selle eest, et käsitlemist leiaksid soorolle puudutavad küsimused ja seega ka naiste staatus riigis, ühiskonnas ja perekonnas, samuti seisukohad nende teemade kohta.
- Taga, et käsitlemist leiaksid küsimused, mis puudutavad riigi või muude mitteriiklike asutuste valmisolekut ja võimalusi kaitsta tõhusalt naisi, keda ohustab vägivald abikaasa poolt, ja et uuritaks seda, kas inimesel oleks mõistlik taotleda riiklikku kaitset või mitte.
- Hoolitse selle eest, et käsitletaks siseriikliku ümberpaiknemise võimalusi.
- Ära unusta, et esitades naissoost varjupaigataotlejatele küsimusi tagakiusamise või piinamise kohta, ei pruugi nad anda teavet konkreetse väärkohtlemise kohta, mida nad on kogenud. Põhjuseks võib olla, et naine ei saa ise aru piinamise mõistest, või et tagakiusamine hõlmab seksuaalset vägivalda, peresisest vägivalda, aborti või muud laadi vägivalda. Teise võimalusena võib küsida, kas taotlejat on koheldud halvasti või kas ta kardab sellist kohtlemist.
- Et teha kindlaks põgenemise põhjused ja saada teavet selle kohta, kas taotlejat on soopõhiselt halvasti koheldud, tuleks esitada avatud ja/või kaudseid neutraalseid küsimusi.
- Pea meeles, et vägistamise või seksuaalse rünnaku täpseid üksikasju ei ole tarvis kindlaks teha (keskenduda tuleks ümbritsevatele asjaoludele ja sündmustele).
- Ära unusta, et taotlejatel, kes on kokku puutunud seksuaalse või muud laadi soolise vägivaldaga, avalduvad selle trauma tagajärjel sageli erinevad sümptomid. Need võivad hõlmata enesekindluse puudumist ja madalat enesehinnangut, keskendumisraskusi, kontrolli puudumise tunnet, hirmu, mälukaotust või faktide moonutamist. Seksuaalset vägivalda kogenud naised võivad tunda sellega seonduva häbimärgistamise tagajärjel ka häbi- ja süütunnet, nad võivad karta sotsiaalse põlu alla sattumist või muud laadi karistamist juhul, kui nendega juhtunu saab teatavaks. Seksuaalset või muud laadi soolist vägivalda kogenud naised võivad samamoodi nagu teised piinamisohvrid tunda vastumeelsust nendest sündmustest rääkida, eriti ametiisikutele. Mõnel juhul võib olla asjakohane kaaluda, kas taotlejal tuleks lubada kirjaliku tunnistuse andmist, et vältida traumeerivate sündmuste kirjeldamist võõraste ees.
- Pea meeles, et usaldusliku suhte loomiseks ja kogu vajaliku teabe saamiseks võib olla vaja ka teist ja võib-olla ka kolmandat, neljandat jne küsitlust.
- Ära unusta, et mõnel juhul võib olla kohane püüda saada objektiivseid psühholoogilisi või meditsiinilisi tõendeid.

II LAPSED

Vastavalt UNHCR statistikale, moodustavad lapsed ja naised ligikaudu 80 % maailma põgenikest. Käesolev peatükk keskendub saatjata lastega seonduvale. Peatükis välja toodud praktilised näpunäited küsitlemiseks ja pagulasstaatuse määramiseks (Refugee Status Determination, edaspidi RSD) on soovitud kõikide lapse-ealiste taotlejatega töötamisel.

Kes on laps, saatjata laps ja miks teda on vaja täiskasvanust erinevalt kohelda?

Laps on kuni 18-aastane inimene.¹⁶

Saatjata laps varjupaigamenetluse mõttes on varjupaika taotlev laps, kes Eestisse tulles või Eestis olles on jäänud ilma vanema või eestkostjata.¹⁷

1951. aasta Genfi Konventsioon kehtib kõikide inimeste suhtes vanusest sõltumatult. Ometi on nii konventsioon kui selle põhjal koostatud UNHCR käsiraamat loodud eelkõige täiskasvanuid ja nende läbielatud silmas pidades. Lapsed ei suuda ennast võrreldes täiskasvanutega samaväärselt väljendada ega ümbritsevat mõista ning ainuüksi seetõttu on vajalikud lastepärased menetlusvõtted ning eriline tähelepanu RSD osas. Kui lapsi kohelda menetluses ja RSDs kui täiskasvanuid, oleks tegemist rahvusvahelise õiguse rikkumisega.¹⁸

Lapse erisused

1) Psühholoogiline aspekt

Laps mõtleb, mäletab ja tunneb oluliselt erinevalt kui täiskasvanu. Tema psüühiliste protsesside areng toimub paralleelselt füüsilise arenguga läbi erinevate etappide ning enne täiskasvanuga võrdselt tasemele jõudmist tuleb läbi käia pikk tee. Alguses võtab laps tunnetusprotsesside abil maailmast vastu infot, mõtestab seda, salvestab mällu ning kasutab hiljem suuresti täiskasvanute toel, arenedes aga järjest enam ka iseseisvalt.¹⁹

2) Mõtlemine²⁰

Mõtlemine on kogemuse ja sellele vastava tegevuse seesmine organiseerimine.

Lapse mõtlemise erinevate arenguastmete avaldumine on seotud närvisüsteemi küpsusega. Laps on võimeline teatud tasemel mõtlema alles kindlas vanuses – siis kui tema närvisüsteem on arenenud vajalikule tasemele. Varem ei ole vastav mõtlemise tüüp lastele põhimõtteliselt kättesaadav. Seejuures ei taga lapse bioloogiline vanus

¹⁶ Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse § 2, CRC art 1.

¹⁷ Välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seadus (VRKS) § 6.

¹⁸ Vaata ka UNHCR punktid 213–219, lk 52–53.

¹⁹ Kikas, E. (2008). Tunnetusprotsesside areng. – Õppimine ja õpetamine koolieelses eas. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 19.

²⁰ Toomela, A. (2003). Mõtlemise areng. Määramine ja põhimõtted; <http://www.ut.ee/curriculum/218609>.

keerulisema mõtlemise vormi arengut, küll aga omandab terve närvisüsteemiga laps vanuse kasvades võimaluse järgmise (keerulisema) mõtlemise vormi arenguks. See areneb välja lapse aktiivses koostöös arendava keskkonnaga ja igas teadmiste valdkonnas eraldi.

Varases eas (umbes 3.–6. eluaasta) on laste mõtlemine väga konkreetne, hõlmates üksnes seda, mida laps ise kogeb. Mõtlemine on valdavalt tavakogemuse põhine, näiteks: *ma ise nägin, keegi (autoriteet) nägi ja ütles mulle*. Keerulisemad mõtlemisülesanded lahendatakse tavakogemusteks „tõlkides“, seetõttu võivad asjade ja nähtuste vaheliste seoste põhjendused olla irratsionaalsed ja ebaloogilised.

Algkooli ealiste laste (umbes 7.–11. eluaasta) mõtlemine muutub reeglipäraseks ega sõltu enam otseselt tajutavast keskkonnast. Selles vanuses lapsed lähtuvad asjade ja nähtuste vaheliste seoste põhjendamisel peamiselt loogikast. Tavaliselt on selles etapis üks juhtiv või isegi „ainuõige“ asjade ja nähtuste liigitamise viis, mistõttu võib mõtlemine sageli olla „must-valge“.

Teismeeas (umbes 12. eluaastast alates) muutub mõtlemine süsteemseks, lisaks asjade ja nähtuste vahelistele suhetele võetakse arvesse ka taustsüsteemi. Laps hakkab mõistma, et probleemi lahendus sõltub kontekstist, ta on probleemi lahendamise käigus võimeline seda ka arvestama ning leidma sobiva lahendi erinevate õigete lahendite hulgast.

3) Mälu

Mälu on kompleksne ja selle toimimist võivad mõjutada väga erinevad faktorid, nt sündmuse toimumise aeg, läbielatud stress, tähelepanu siht sündmuse ajal, ajavahemiku pikkus juhtunu ja käesoleva hetke vahel jne.²¹

Mälu põhineb rekonstrueerimisel – mitte keegi ei mäleta absoluutselt kõike, vaid konstrueerib toimunud sündmused eelneva kogemuse põhjal. Täiskasvanud inimene suudab varasematele teadmistele toetudes kergesti rekonstrueerida erinevaid situatsioone, kuid lapse puhul on sündmuste rekonstrueerimine ehk mäletamine erinev. Lapse kogemused ei ole veel sedavõrd tüpiseerunud kui täiskasvanul, samuti võivad lapse jaoks tähtsad olla täiskasvanust hoopiski erinevad sündmused.²²

Lapse puhul aitab mälestuste rekonstrueerimisele sageli kaasa rutiinsete tegevuste meenutamine – nendest rääkimine võib ergutada lapse mälu, kuna iga rutiinsest erinev sündmus on lapse mälus eredalt meeles.

Teadmised on mäletamise oluline osa. Mida rohkem millestki teada, seda lihtsam on meeles pidada informatsiooni selle kohta. Seega sõltub lapse võime sündmust või tegevust meenutada teadmiste hulgast selle konkreetse sündmuse kohta ja selle tähendusest lapse jaoks. Mida tähenduslikum ja tähtsam on sündmus, seda rohkem teadmisi ta selle kohta otsib ja omandab ning seda paremini ta antud sündmust mäletab.

²¹ Wilson, C.;Powell, M. (2001). A Guide to Interviewing Children. London, New York: Routledge, lk 5.

²² Roomeldi, M. (2007). Nõuandeid väärkoheldud lapse küsitlemiseks. – Lapse väärkohtlemine II. Tartu: Atlex, lk 126–131.

Täiskasvanud peavad tavaliselt täpsemalt meeles sündmuse peamisi detaile, lapsed aga märkavad oma konkreetse mõtlemise tõttu pigem üldmuljet kui selles sisalduvaid väikseid detaile.

4) Emotsionaalne areng

Sarnaselt mõtlemisele ja mälule arenevad koos kognitiivsete protsessidega ka emotsioonid ja nendega toimetulekuoskus, mis loob eeldused järjest keerulisemates sotsiaalsetes protsessides osalemiseks. Laste ettekujutus endast kujuneb peegeldusena teda ümbritsevate inimeste suhtumisest ja reaktsioonidest ning kogetud eduelamustest. Selleks et edukalt teiste inimestega suhelda ja suhteid luua, peavad lapsed õppima aru saama iseenese tunnetest, ära tundma teiste tundeid ning nendele ka sobilikul moel reageerima. Juba alates teisest eluaastast võib märgata laste tahtlikke katseid mõjutada teiste tundeid ning juba kolmandal eluaastal on nad võimelised eristama „õiget“ ja „valet“ tegu. Keerulisemate tunnete mõistmine tuleb hiljem koos sotsiaalsetest reeglitest arusaamisega. Näiteks selliseid tundeid nagu süü, häbi ja uhkus ei hakka lapsed mõistma enne 7. eluaastat.²³

Üks sagedasemaid tundeid, mida lapsed kogevad, on hirm. Enamus lapseea hirme on normaalsed ja nende ületamine aitab lastel kasvada, identiteeti saavutada ja elus toime tulla. Kui aga hirm on tugev, last pidevalt muserdav, siis võib ta sellele reageerida tervisehäirega.²⁴

Tüüpilised lapseeas esinevad hirmud²⁵:

kuni 2 a	valjud helid, kindlad lõhnad, nälg, ämblikud, maod, ootamatud järsud muutused keskkonnas, vanemast eraldamine, haigetsaamine, võõrad inimesed, loomad, pimedus, kummalised eakaaslased, vanemate tujud
3-5 a	maskid, pimedus, loomad, vanemast eraldamine, müra, kehavigastused
6-8 a	üleloomulikud olendid, kehavigastused, äikesetorm, pimedus, üksijäämine, üksinda magamine, uudised meedias (nt uudised laste röövimisest, tuumaohust)
9-12 a	kontrolltööd, klassi ees vastamine, kehavigastused, füüsiline välimus, surm, vanemate lahutus
teismelised	sotsiaalne toimetulek, seksuaalsus, suhted, vanemate lahutus

Vaatamata sellele, et hirmu tundmine lapseeas on üsna tavaline, ei tohi unustada, et mida rohkem lapsed teavad või on kogenud, seda enam nad mõistavad, et neil on ka tegelikke põhjusi kartmiseks.²⁶

²³ Tropp, K.;Mägi K. (2008). Emotsionaalne ja motivatsiooniline areng. – Õppimine ja õpetamine koolieelses eas. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 92–97.

²⁴ Raielo, R. Laste hirmud; <http://www.tnk.tartu.ee/0laste.html>.

²⁵ Wilson, C.;Powell, M. (2001). A Guide to Interviewing Children. London, New York: Routledge, lk 11.

Erisused menetlustoimingutes

1) Lapse teovõime varjupaigamenetluses

Lapse teovõime on piiratud tema lapsealisusest tulenevalt. Lapse teovõime varjupaigamenetluses on aga erinevate menetlustoimingute lõikes sätestatud erinevalt ja seega mõnevõrra hägusam kui selge 18-aastane vanusepiir. Paljuski on nende piiride seadmine menetleja vastutusel. Meeles tasub pidada järgmisi vanusepiire, millest lähtuvalt teatavad erinevused esinevad: 10, 14, 15, 17 ja 18. Täpsem käsitlus alljärgnevalt. Samuti on oluline, et lapse teovõimelisuse küsimuses ei tule lähtuda päritolumaa standardite, vaid Eesti standardite järgi.²⁷

2) Taotluse vastuvõtmisel

Laps muutub taotlejaks pärast taotluse esitamist, st pärast selle täitmist ja rahvusvahelise kaitse andmise registrisse (edaspidi RAKS) registreerimist. Lapse eest peab taotluse esitama ja allkirjastama tema seaduslik esindaja (vanem või eestkostja). Koos saatjaga reisiva lapse taotluse esitamisel probleeme ei teki. Saatjata alaealise puhul muudab selline nõue taotluse esitamise aga võimatuks. Varjupaigamenetluse jaoks esindaja määramine on võimalik vaid juhul, kui menetlus on algatatud. Välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seadus (edaspidi VRKS) sätestab samas ka nõude, et taotluse esitamine on selline menetlustoiming, mis tuleb alati teha isiklikult.²⁸

Lapse turvalisuse (näiteks majutamine ja esialgne kaitse tagasi- või väljasaatmise eest) ja menetluse efektiivsuse seisukohalt on oluline võimalikult kiire taotluse vastuvõtmine. Lapse huvidest lähtudes on otstarbekas võtta taotlus vastu, viidates näiteks VRKS § 14 lg 4 ja algatada kohe seejärel talle esindaja määramine. Esindaja olemasolu on vajalik pärast taotluse vastuvõtmist ja enne edasisi menetlustoiminguid, sh enne vanuse määramist ja küsitlust.²⁹

Üldjuhul alla 14-aastaselt taotlejalt sõrmejälgi ei võeta.³⁰

VRKS toob isiku tuvastamisel ja isikusamasuse kontrollimisel sisse ka teatava erisuse alla 15-aastase lapse puhul. Nimelt võib dokumendi puudusel nii noore isiku tuvastada seaduslike esindajate (vanemate) ütluste või muude olemasolevate tõendite alusel.³¹

Praktikas on paraku tegu sisutihja sättega, sest varjupaiga institutsiooni eripära arvestades ei ole isiku tuvastamise küsimuses isikut tõendava või muu dokumendi olemasolu määravaks ning taotleja ütluste kasutamine selleks on tavapärane, mitte erandlik praktika.³²

²⁶ Raielo, R. Laste hirmud; <http://www.tnk.tartu.ee/Olaste.html>.

²⁷ VRKS § 17 lg 7.

²⁸ VRKS § 11 lg 2 p 1 ja VRKS § 14 lg 4 ja lg 6.

²⁹ VRKS § 17 lg 8.

³⁰ VRKS § 15 lg 1 p 6, 7 ja 9; § 15 lg 2.

³¹ VRKS § 13(3) lg 3.

³² VRKS § 13 (2) on vastuolus rahvusvaheliste varjupaigamenetluse põhimõtetega. Probleemi aitab ületada VRKS § 13(3) lg 4 ja § 13(6).

NB! Kui tegemist on taotlejaga, kes saab järgneva 6 kuu kuni aasta jooksul täisealiseks, st on taotluse esitamise ajal 17-aastane, siis taotluse vastuvõtmisel (ja küsitlusel) võib teda kohelda võrdselt täiskasvanuga.³³

3) Küsitlemisel

Küsitlema peab iga vähemalt 10-aastast last. Küsitleda võib ka nooremalt last, kui lapse arengutase seda võimaldab.³⁴ Seega on menetleja otsustada, kas konkreetse alla 10-aastase lapse küsitlemine on otsuse tegemise seisukohalt mõistlik. Noorema lapse küsitlemise otstarbekus sõltub peale lapse arengutaseme kindlasti ka taotluse sisulistest asjaoludest. Muuhulgas ka sellest, kas lapsel on või võivad olla iseseisvad põhjused varjupaika taotleda. Ei saa eeldada, et lapsel ei ole vanematest eraldiseisvat alust varjupaigaks.³⁵ Küsitluse korraldamise kahtlemise puhul on mõistlik küsitlus siiski korraldada. Sellega on täidetud lapse kaasamise ja tema arvamuse ära kuulamise nõue.³⁶

4) Otsuse kättesaamisel

VRKS ei tee otsuse kättesaamise ja selle sisu mõistmise küsimuses vahet (saatjata) laste ja täiskasvanud taotlejate puhul. Ainukeseks indikaatoriks kättetoimetamise viisi ja tõlke korraldamise vormi valikul on esindaja olemasolu või selle puudumine. UNHCR soovitab otsuseid ja nende tähendust selgitada lastele silmast silma ning lapsepärasel viisil esindaja või tugiisiku juuresolekul.³⁷

Vanuse määramise ekspertiis

Ebakõla taotleja väidetava vanuse ja tema võimaliku tegeliku vanuse vahel peab suutma märgata taotluse vastuvõtja. Pelgalt välimuse või käitumise ja keelekasutuse järgi on võimatu taotleja vanust objektiivselt määrata. Eriti arvestades näiteks rasside ja kultuuride vahelistest erinevustest tulenevaid erisusi taotlejate küpsusastmes, sotsiaalses vanuses ja välimuses. Seetõttu on kahtluse korral vajalik määrata taotleja vanus ekspertiisi abil.

Seni kuni ennast lapsena esitleva taotleja vanus on teadmata, tuleb teda kohelda kui last. Seda nii menetluses kui RSDs.³⁸

Millal on ekspertiisi korraldamine vajalik?

Kui taotleja lapsealisuse kahtlust pole, kuid pole teada lapse täpne sünnikuupäev, siis menetluse seisukohast ei ole vanuse määramise ekspertiis üldjuhul vajalik. Näiteks kui

³³ VRKS § 17 lg 3, § 18 lg 9.

³⁴ VRKS § 18 lg 5.

³⁵ INS guidelines, lk 9 (h).

³⁶ CRC artikkel 12.

³⁷ UNHCR 2009 guidelines, lk 28.

³⁸ UNHCR 2009 guidelines, lk 27, p 75. Vaata ka – Executive Committee of the High Commissioner's Programme (ExCom) conclusion 107.

pole täpselt teada, kas taotleja on 5- või 6-aastane. Kui aga on kahtlus, et taotleja võib olla täisealine või väidetav täisealine võib olla laps, siis on ekspertiis vajalik.

Millises menetluse staadiumis ekspertiis korraldada?

Kuna kogu edasine menetlus ja sisuline RSD sõltub alaealisuse või täisealisuse faktist ning ekspertiisi tulemuste laekumine võib võtta palju aega, siis tuleb ekspertiis määrata võimalikult vara, st kohe menetluse alguses.

Kuidas ekspertiisi korraldada?

Aluse ekspertiisi korraldamiseks annab VRKS.³⁹ Sellele viidates tuleb vastava sisuga kiri saata Eesti Kohtuekspertiisi Instituuti (vt peatükk IV).

Enne ekspertiisi korraldamise kirja Eesti Kohtuekspertiisi Instituudile (edaspidi EKEI) saatmist tuleb selleks küsida kirjalik nõusolek lapse eestkostjalt.⁴⁰

Kui peaks tekkima vajadus saatjaga lapse vanuse määramiseks, siis vanema/hooldaja nõusolekut või selle fikseerimist õigusaktid ette ei näe.

Milline on ekspertiisi tulemuse menetluslik kaal ja tagajärg?

Ekspert annab hinnangu eeldatavale vanusele. Õigusliku hinnangu ja tähtsuse, kaalu tõendina, annab menetleja oma otsuses.

Kui selgub, et taotleja on täisealine, siis kaob vajadus ja kohustus eestkostja olemasolu järele. Õigusaktidest aga ei tulene otseselt eestkoste lõpetamise nõuet, kui täisealisus on tuvastatud. Selle otsuse teeb eestkostja. Menetleja ülesandeks jääb eestkostja teavitamine ekspertiisi tulemustest. Täisealisuse tuvastamisel ei kao vajadus ja õigus õigusabi ning tugiisiku järele.

Muu ekspertiis

Ekspertiis tagakiusu või väärkohtlemise (sh perekonnasisese) tuvastamiseks (või kontakteerumiseks Illuka Varjupaigataotlejate Vastuvõtukeskuse (edaspidi IVVK), tugiisiku, Lastekaitseliidu vms-ga) võib olla vajalik, kui märkad lapse juures järgmist:

- Verevalumid, marrastused, armid, põletuse jäljed
- Halb hügieen
- Ebatavalisel tasemel enesesse tõmbumine või täiskasvanutega suhtlemisest keeldumine
- Kartlikkus hooldajate suhtes
- Kohatu suhtumine võõrastesse
- Täiskasvanud hooldajate alkoholiprobleemid

³⁹ VRKS § 16 lg 8.

⁴⁰ VRKS § 17 lg 8 ja 9.

- Täiskasvanud hooldajate vahelise koduvägivalla märgid
- Hooldajate karm või halvustav suhtumine lapsesse
- Tõendid, et hooldaja ühiselt elavas perekonnas on seksuaalse väärkohtlemise või narkootikumide tarvitamise eest süüdimõistetud isik⁴¹

Eestkostja

Saatjata alaealiste varjupaigataotlejate vastuvõtu- ja eestkostesüsteem Eestis hetkel veel puudub. Alaealiste eestkostet üldisemalt reguleerib 01.07.2010 jõustunud perekonnaseadus⁴² (edaspidi PeS). Selles sätestatud eestkostja õiguste ja kohustuste loetelu on ilmselt üheks lähtepunktiks edaspidi saatjata alaealiste varjupaigataotlejate eestkostesüsteemi väljatöötamiseks Sotsiaalministeeriumi juhtimisel. Teiseks oluliseks lähtepunktiks on VRKS-s sätestatud varjupaigamenetluse eripärast tulenevad lapse vajadused nii menetluse käigus, juba elamisluba omades, kohtumenetluse ajal või väljasaatmise jooksul.

Kui seadusest ei tulene teisiti, siis saatjata alaealist varjupaigataotlejat esindab varjupaigamenetluses eestkostja, eestkostetasutus, vastuvõtukeskuse juht või tema poolt volitatud isik. Saatjata alaealine võib seadusega sätestatud toiminguid sooritada iseseisvalt, kui ta tõenäoliselt saab täisealiseks enne, kui tema varjupaigataotluse suhtes otsus tehakse või kui ta on või on olnud abielus.⁴³ Riigi- või munitsipaalametnik või töötaja, kellel on andmeid eestkostet vajava lapse kohta, on kohustatud sellest teatama valla- või linnavalitsusele ja kohtule eestkostet vajava isiku hariliku viibimiskoha järgi. Eestkoste seadmise otsustab kohus omal algatusel, valla- või linnavalitsuse või huvitatud isiku avalduse alusel.⁴⁴ Valla- või linnavalitsusel on seadusest tulenevalt oluline roll oma territooriumil paiknevate alaealiste eestkoste küsimustes. Laste hoolekande ning eestkoste korraldamiseks ja laste arenguks soodsa keskkonna kujundamiseks selgitab kohalik omavalitsus välja eestkostjateks sobivad isikud, teostab nende tegevuse üle järelevalvet ning teavitab kohut nendepoolsest kohustuste rikkumisest ja eestkostetava olukorrast.⁴⁵ Eestkostjale kuulub nii lapse isikuhooldus- kui ka varahooldusõigus.⁴⁶

Eestkostjaks võib olla täisealine piiramata teovõimega füüsiline isik, kuid mitte isik, kellelt on ära võetud vanema hooldusõigus, kes on varem rikkunud eestkostja kohustusi või kes on selle tervishoiu- või hoolekandetasutuse töötaja, kus laps viibib. Eestkostjat

⁴¹ Loetelu allikas: UK Border Agency, Code of practice Under Section 21 of the UK Borders Act 2007 – The Code of Practice For Keeping Children Safe From Harm.

⁴² Perekonnaseadus, RT I 2009, 60, 395 RT I 2010, 34, 181.

⁴³ VRKS § 17.

⁴⁴ PeS nimetab vastavate ametnike ja töötajatena perekonnaseisuasutuse või muu valitsusasutuse või valla- või linnavalitsuse ametnikke, politseinikke, raviausutuse või hoolekandetasutuse juhte, kohtunikke, prokuröre, notareid ja kohtutäitureid. Vt PeS § 171 lg 2 ja § 173 lg 1.

⁴⁵ Sotsiaalhoolekande seadus, RT I 1995, 21, 323; 2009, 53, 360, § 24 lg 1.

⁴⁶ PeS § 172. Isikuhooldus on hooldaja kohustus ja õigus last kasvatada, tema järele valvata ja tema viibimiskohta määrata ning lapse igakülgse heaolu eest muul viisil hoolitseda. Kehaline, vaimne ja hingeline väärkohtlemine ning muude lapse suhtes alandavate kasvatusabinõude rakendamine on keelatud. Varahooldus hõlmab õigust ja kohustust valitseda lapse vara, muu hulgas last esindada. See ei välista lapse õigust seaduses sätestatud juhtudel vara iseseisvalt valitseda.

valides arvestatakse muuhulgas lapse rahvuslikku, usulist, kultuurilist ja keelelist päritolu. Isiku võib eestkostjaks määrata tema nõusolekul. Kui eestkostjaks ei leita sobivat füüsilist isikut või kui vanem on testamendiga või pärimislepinguga näinud eestkostjana ette juriidilise isiku, võib eestkostjaks määrata ka juriidilise isiku, kuid mitte seda tervishoiu-, hoolekande- või haridusasutust, kus laps viibib. Kuni eestkostja määramiseni täidab eestkostja ülesandeid lapse rahvastikuregistrisse kantud elukoha järgne omavalitsus, kui eestkoste seadmise eeldused⁴⁷ on täidetud. Kui sobivat füüsilist või juriidilist isikut ei leita, määratakse eestkostjaks lapse rahvastikuregistrisse kantud elukoha järgne omavalitsus.⁴⁸

Varjupaigataotleja esindaja, sh saatjata alaealise eestkostja, on kohustatud igakülselt kaasa aitama varjupaiga taotlemise asjaolude selgitamisele, samuti esitama kõik andmed ja enda valduses olevad dokumendid ning muud tõendid, millel on tähtsust varjupaigataotluse menetlemisel.⁴⁹ Eestkostja on lapse seaduslik esindaja ning tal on õigus ja kohustus hoolitseda oma ülesannete piirides lapse isiku ja vara eest. Eestkostja ei tohi oma kohustuste täitmist panna kolmandale isikule. Eestkostja peab alaealise vara valitsema hea eestkostja hoolsusega ning vastutab oma kohustuste süülise rikkumisega tekitatud kahju eest. Eestkostja ei saa last esindada tehingutes endaga seotud isikutega (v.a kui tehing seisneb eranditult kohustuse täitmises lapse suhtes) ega tehingutes, millega loovutatakse pandi või käendusega tagatud nõue eestkostja vastu, koormatakse seda nõuet, lõpetatakse või vähendatakse selle tagatist või võetakse kohustus teha selline tehing. Eestkostja ei saa last esindada eelnimetatud tehingutega seotud õiguslikes vaidlustes ega teha tema arvel kinkeid. Eestkostja on kohustatud lapse vara käibes vajaliku hoolsusega valitsema, säilitama ning võimaluse korral suurendama.⁵⁰ Terve rea varaliste tehingute (sh. kinnisasjatehingute ja teatud vara käsutustehingute) osas kehtib eestkostjale keeld teha neid tehinguid lapse nimel ilma kohtu nõusolekuta (vt PeS § 187–188).

Eestkoste lõpeb lapse surmaga, vanema hooldusõiguse taastumisega, lapsendamisega või lapse täisealiseks saamisega. Eestkostja ja valla- või linnavalitsus peavad kohtule nimetatud asjaoludest teatama. Kui laps on teadmata kadunud, lõpeb eestkoste kohtu poolt eestkoste lõpetamisega.⁵¹

Lisaks eelnevale sätestab VRKS eestkostja kohustusteks järgneva:

- hoida saladuses talle teatavaks saanud menetlusega seotud infot⁵²
- anda nõusolek vanuse määramise ekspertiisiks⁵³
- toimetada kätte otsus ning selgitada selle sisu taotlejale arusaadavas keeles⁵⁴

⁴⁷ Eestkoste seadmise eeldustest on, et esindusõigust ei ole alaealise lapse kummalgi vanemal või lapse päritolu ei ole võimalik kindlaks teha.

⁴⁸ PeS § 174, § 175 ja § 176 lg 1–2.

⁴⁹ VRKS § 11 lg 3, RT I 2006, 2, 3; 2009, 62, 405.

⁵⁰ PeS § 179, § 180 ja § 183.

⁵¹ PeS § 195 ja § 196 lg 1.

⁵² VRKS § 13 lg 2 ja 5.

⁵³ VRKS § 18 lg 8 ja 9.

⁵⁴ VRKS § 30 lg 6, § 31 lg 2.

Laste küsitlemine

Laste puhul on intervjuu kvaliteet eriti oluline. Esitatud küsimused (stiil, laad jms) mõjutavad saadava vastuse asjakohasust suuremal määral kui täiskasvanu puhul. Samal põhjusel on eriti tähtis tõlgi professionaalsus. Näiteks 2008. aastal Rootsis korraldatud uurimuse kohaselt, milles analüüsiti 26 lapse küsitlusi, muutsid tõlgid pooltel juhtudel oluliselt küsimuste sõnastust, tooni ja tüüpi. On vajalik pöörata tähelepanu ning fikseerida põhjalikumalt sotsiaalse elu aspektid kodumaal.⁵⁵

Mida noorem on laps, seda raskem on pääseda ligi tema mälule. Kuid juba 2,5- ja 3-aastased suudavad üsna täpselt nendega juhtunut kirjeldada, eriti kui täiskasvanu neid abistab. Arengutasemelt sõltub 3–4-aastane laps täielikult täiskasvanust. Selles vanuses lapsi tuleks võimalusel küsitleda vanema või hooldaja juuresolekul.

3–6 aasta vanustega on parim kasutada mängu ja joonistamist. Normaalse arenguga 6-aastasel lapsel on ca 15 000 sõnast koosnev sõnavara.

7–11-aastased lapsed ei oska veel abstraktselt mõelda. Neile on tähtis reeglitest kinnipidamine, seega tuleb neile anda konkreetseid küsitluse reeglid. Laps mõistab hästi kategooriaid nagu suurem, väiksem, halb, halvem jne. Samuti on selgitades arusaadavad mõisted nagu näiteks “lapse õigused” vms. Areneb autobiograafiline mälu ning laps hakkab iseseisvuma.

Abstraktne mõtlemine tekib umbes 12-aastasel lapsel. Selles vanuses laps on võimeline iseseisvalt sündmusi hindama. Täpsed reeglid ei ole enam nii olulised, kuna tekivad tema enda väärtushinnangud. Keerulistel ja rasketel teemadel rääkides vajab täiskasvanu tuge.

1) Üldised praktilised soovitused

- Tee endale enne küsitlust nn „vaja teha“ nimekiri. Last küsitledes on ettevalmistust rohkem ja nii ei lähe olulised detailid meelest. Võibolla on vajalik eelnev kohtumine tõlgi ja/või tugiisiku/eestkostjaga. Pane kirja ka elementaarsed asjad, näiteks värvilised pliitsid jms.
- Mida vähem inimesi on küsitlusel (ja lapsega tegelemas), seda parem.⁵⁶
- Kui intervjuule kaasatakse mõni lapsele usaldusväärne isik või spetsialist, siis see isik ei tohi lapse eest midagi rääkida ega talle vastamisel nõu anda. Tema ülesandeks on pakkuda moraalset tuge või hilisemaid tähelepanekuid. Kui märkad, et kaasatud sugulane või tugiisik tekitab lapses ebamugavust või pelgust, siis jätk küsitlust ilma selle isikuta.
- Võib olla, et parimaks lahenduseks on vanema või mõne teise usaldusväärse isiku kohalolek pärast küsitlust.

⁵⁵ Keselman, O.; Cederborg, A-C; Lamb, M.E.; Dahlström, Ö (2008). Mediated Communications with Minors in Asylum-seeking Hearings. – Journal of Refugee Studies, vol 21, nr 1, lk 103–116.

⁵⁶ Unaccompanied Minors in the European Union Member States. Panel discussion, June 8, 2009, Kielo Brevis Soome 2008–2010 projekti tulemused: 1) liiga palju erinevaid isikuid on menetluse käigus saatjata alaealistega seotud, eriti intervjuu ajal; 2) saatjata alaealised vajavad usaldusväärset isikut, kes töötaks temaga läbivalt ja katkematult menetluse käigus.

- Põhivajadused – Ole kindel, et laps on enne küsitlust korralikult söönud/joonud ja puhanud, käinud tualetis ning tunneb ennast küsitluse toimumise ruumis turvaliselt.
- Küsitluse toimumise koht ja osalejate asetus – Kui tehnika ja olukord lubab, siis küsitla nooremaid lapsi küsitlusruumi asemel taotlejate majutusruumis. Seal ei ole õhkkond nii ametlik ja eeldatavasti on lapsel olnud võimalus sellega kohaneda. Lapsel peab olema võimalik ringi liikuda ja mugavalt joonistada. Küsitlusruumi laua taga (kuhu ei saa jalgu alla panna) on seda üsna keeruline võimaldada. Vajadusel võib korraldada ka nii, et kontakti loomine ja reeglite tutvustamine või näiteks pildi joonistamine leiab aset mõnes muus vähem formaalses ruumis (näiteks pere- või puhketoas) ning küsimuste-vastuste osa küsitlusruumis. Vanemad lapsed ja teismelised tulevad toime küsitlusruumis. Kui pead küsitluse üksinda (ilma protokollijata) siis aseta arvuti ekraan nii, et see ei takistaks silmsidet lapsega. Võimalusel paiguta osalejad selliselt, et lapsele toeks olev isik on temaga samal pool lauda ning tõlk oleks laua küljel küsitluse ja lapse vahel rõhutamaks viimase neutraalset rolli. Tõlgil peab olema silmside mõlema poolega.
- Küsitluse pikkus – lapsed vajavad rohkem pause kui täiskasvanud. Luba näiteks küsitluse ajal tualetti kasutada ja lepi selles lapsega kokku. Maksimaalne küsitluse kestvus ilma vaheajata võib olla 30 minutit. Väikeste laste puhul peaks see aeg olema veelgi lühem. See ei tähenda, et peaksid küsitluse iga poole tunni tagant mehaaniliselt katkestama. Paku näiteks teatud intervalli järel juua või süüa, keskendu mõnele kergele teemale või juhi tähelepanu ajutiselt millelegi muule.
- Arvesta, et lapsed vajavad rohkem aega vastuse formuleerimiseks kui täiskasvanud. Nooremad lapsed ei suuda korraga palju infot vastu võtta ja neile peab termineid või olukordi seletama osade kaupa.
- Küsitluse lõppedes anna teada, mis saab edasi. Lastele on oluline ka tagasiside nende küsitlusel käitumise ja vastamise kohta. Täna last koostöö eest. Võid küsida, kuidas küsitlus tema enda arvates läks.
- Parema ülevaate saamiseks küsitla võimalusel ödesid-vendi ajaliselt järjest, st võimalikult väikeste vahedega. On otstarbekas, et võimaluse korral küsitleb kõiki ühe taotlusega seotud lapsi üks ja seesama küsitlusega.⁵⁷

2) Soovitused kontakti leidmiseks ja reeglite selgitamiseks⁵⁸

- Loo lapsega personaalne side. Selleks tutvusta ennast põhjalikult, lisa saadavate vastuste puhul mõni isiklik aspekt, palu õpetada mõni konkreetne emakeelne sõna vmt.
Näiteks:
 - Õpeta mulle palun, kuidas öelda sinu emakeeles ...
 - Mis on sinu lemmiktegevus? Mis on sulle igav?
 - Mul on sinu ealine poeg/tütar/sugulane või tuttav, kellele meeldib samuti ... mulle meeldib ka rattaga sõita ...

⁵⁷ INS guidelines, lk 4 (c).

⁵⁸ Koostatud põhiliselt käsiraamatu "Guidelines for Interviewing (Separated) Minors" (2002) alusel.

- Mida arvad senisest elukorraldusest Eestis?
 - Mis kell sa tavaliselt magama lähed?
 - Mis on sinu lemmiktoit?
 - Mida sa täna enne siiatulekut tegid?
 - Täna, et tulid. Mõistan, et see on sulle keeruline.
 - Kas soovid enne alustamist minult midagi küsida? Midagi öelda? Kui sulle tuleb see hiljem meelde, anna julgesti teada.⁵⁹
- Loo turvaline ja sõbralik atmosfäär. Pea meeles, et enamasti teevad otsuseid täiskasvanud ja lapsed ei tea nende põhjuseid. Selgita näiteks, et kui laps vastust ei tea, siis võib ta julgesti ka nii öelda. Ära anna ka vihjamisi negatiivseid hinnanguid. Küsi, kas lapsel on küsitlusega seonduvalt mõni mure ja püüa see lahendada.
 - Leppige kokku küsitluse reeglid. Selgita sõbralikult ja lihtsalt, mida lapselt küsitluse ajal oodatakse. Selgita, kuidas anda märku, kui ta soovib pausi jmt. Nooremate lastega võib kasutada selleks varem ettevalmistatud piltidega kaarte. Kindlasti selgita, miks küsitlus protokollitakse. Näiteks võid selgitada nii: *Sinu jutt on mulle väga oluline ja me kirjutame selle üles, et öeldu hiljem meelest ära ei läheks. Kui ma midagi ära unustan, siis saan uuesti vaadata. Märkmed aitavad mul mõelda selle üle, mis sinuga juhtus. Märkmeid ei saadeta sinu koduriiki Vanematele lastele võib selgitada, et hiljem sulle loetakse, mis protokollis kirjas on ja sa saad siis parandada ja täiendada kõike, mis ei ole õige.*

3) Soovitused küsimuste esitamiseks

- Selgita, et kui laps ei oska või ei taha vastata, siis võib ta julgesti nii öelda. See vähendab ärevust ja väljamõeldisi ning soodustab meenutamist.
- Julgusta vaba jutustamist. Selleks kasuta avatud küsimusi. Näiteks: *Kirjelda, mis sellel päeval juhtus? Rääkisin, et veetsite selle suve koos vanematega maal – jutusta mulle sellest.*
- Esita täpsustavad küsimused väga selgelt. Näiteks: *Kes astus uksest esimesena sisse? Kuidas sa sellest teada said? Kus see maja asub? Millal ema ütles, et ..?*
- Küsi üks küsimus korraga. Ära moodusta lauseid, kus sisaldub mitu küsimust.
- Palu lapsel konkreetset terminit oma sõnadega selgitada. Nii saad kindel olla, kas ta on sind õigesti mõistnud.
- Kasuta lihtsaid lauseid ja sõnu. Näiteks “tagakiusamise” asemel “valu”, “kurbus”, “halbu asju ütlema/tegemea” vms.
- Välti “jah/ei” vastustega või muude ühesõnaliste vastustega küsimuste kuhjumist.
- Välti liigselt pikki sissejuhatusi küsimuses. Ära küsi: *Kui olid teinud X ja läksid Y juurde, mis juhtus Z-ga?*
- Välti miks-küsimusi. Eriti nooremate laste puhul. Neutraalse tooniga küsimused on mida?, millal? ja kuidas? Miks-küsimusi peab vältima sellepärast, et neile vastamine nõuab kausaalse tagajärje mõistmist, mida lapsed (ega ka osad

⁵⁹ INS guidelines, lk 5.

täiskasvanud) ei ole võimelised mõistma. Miks-küsimus võib anda lapsele ka tunde, et küsitleja arvates on ta teinud midagi valesti. Selle asemel, et küsida: *Miks sa tulid siia riiki?*, moodusta küsimus selliselt: *Jutusta mulle, mis juhtus, kui nägid viimati oma ema?*

- Väldi suunavaid küsimusi. Ära küsi: *Politseinik lõi teda, kas pole?*
- Ära kanna üle oma tundeid.
- Väldi liiga üldiseid küsimusi, sest saad neile kergesti vastuseks “ei tea” või “ei mäleta”. Ära küsi: *Kas keegi on sulle kunagi liiga teinud?*
- Et juhtunust paremat pilti saada, kasuta küsimusi formuleerides kõiki meeli. Näiteks küsi: *Mis värvi x maja oli? Kuidas midagi lõhnas, mis häält tegi, kuidas välja nägi ja tundus?* jms. Emotsionaalsest mälestusest aitavad meenutada näiteks küsimused: *Kuidas sa ennast tundsid? Mis tunne sul siis oli?* Semantilist mälestust aitavad kasutada “jutusta oma perekonnast” tüüpi küsimused. Sellisele küsimusele vastuseks saadud jutustust on kindlasti vaja täpsustavate küsimustega täiendada. Erinevat laadi küsimusi esitades ja selle kaudu erinevaid mälestusi süsteemi aktiveerides saab paremini aimu ka jutu usutavusest.
- Kasuta “lõpeta jutustus”-meetodit. Alusta lugu ja palu see lõpuni jutustada. Näiteks: *Elas kord Mirjam, kes pidi reisima kodust väga kaugele. ...*
- Traumaatilisi sündmusi meenutades võib olla abi kui neist rääkida kaudselt ja üldistades. Näiteks: *Ma tean, et nii on juhtunud ka teiste inimestega. Need juhtumid ei ole haruldased/ebatavalised. Mulle on räägitud asjadest nagu ...* . Küsitlejana ära ole liigselt mures oma küsimuse võimalike negatiivsete mõjude pärast. Üldjuhul on reegliski nõ “muuseas”, kuid mõistev hoiak ja loomulikult terve mõistus.

4) Mitteverbaalse suhtlemisega seotud soovitused

- Lapse mängu või muu tegevuse jälgimine on oluline infoallikas, seda eriti väiksemate laste puhul. Kui võimalik, siis planeeri aeg enne või pärast intervjuud lapsele eakohase mängu või näiteks käelise tegevuse jaoks. Jälgi, kas laps hoiab vanema/hooldajaga silmsidet või pigem väldib seda. Jälgi lapse üldist emotsionaalset seisundit, kas laps on aktiivne/passiivne, kartlik/julge, rõõmsameelne/kurvameelne, agressiivne/tasakaalukas, võimeline keskendumisele või rahutu.
- Proovi kogu küsitluse käigus hoida silmsidet eelkõige lapsega, mitte tõlgiga. Seda tuleb teha mitte pealetükkival viisil, et laps ei tunneks ennast igal hetkel tähelepanu keskpunktis olevana, vaid tajuks, et küsitleja on pigem tema jaoks olemas.
- Ole hea kuulaja. Nooguta mõistvalt, see julgustab rääkima ning näita üles kaastunnet.

5) Kultuurierinevustega seotud soovitused

Ole ettevaatlik hinnangutega järgmistele ilmingutele:

- Silmside. Olenevalt küsitletava lapse kultuurist, võib täiskasvanule otse silma vaatamine tähendada austust või hoopis vastuhakku. Seega ole silmsideme või sellest hoidumise põhjuste hindamisel ettevaatlik.
- Kuulamine ja rääkimine. Mõnes kultuuris on lastel kombeks täiskasvanute juuresolekul rääkida vaid siis kui neid kõnetatakse.
- Naeratus ja naer. Mõnes kultuuris väljendatakse naeru ja naeratusena sügavat piinlikkust, ärevust ja segaduses olemist.
- Küsimustele vastamine.
 - Mõned lapsed võivad tulla koolisüsteemist või ühiskonnast, kus lastelt eeldatakse konkreetseid vastuseid ning ma ei tea-vastus ei ole aktsepteeritav. Sellisel juhul tuleb last julgustada, et kui ta täpselt vastust ei tea, siis võib ta nii ka vastata.
 - Ei tea-vastuse tõlgendamine. Mõnes kultuuris kasutatakse sellist vastust alati, kui inimene ise ei ole juhtunud vahetult pealt näinud. Sellisel juhul peab küsimusi täpsustama. Näiteks küsimusele *Kes tappis sinu vanemad?*, tuleks lisada: *Mis külaelanikud selle kohta rääkisid?* Ei tea-vastuse hindamisel tuleb teha vahet, kas tegu on teadmatusena, kas lapsele on õpetatud teatud informatsiooni salajas hoidma või on olemas mingi nõu ühiskondlik teadmine, mida laps võib edasi anda. Sagedased ei tea-, ei mäleta-vastused ja pikad vaikimised võivad viidata ka lapse väsimisele – tee küsitluses vaheaeg ja küsi hiljem samad küsimused teises võtmes üle.
 - Jah-, ei-, võibolla-vastuste tõlgendamine. Olenevalt keelest võib võibolla-vastusel olla pigem jaatav või eitav tähendus. Mõnedes kultuurides on väga raske öelda “ei” ning jah-vastust kasutatakse igal võimalikul juhul. Sellistes küsimustes on vastuse õigel mõistmisel eriti suur roll tõlgil, kes peab suutma välja tuua õige varjundiga vastuse. Võib olla ka vajalik eelnev vestlus tõlgiga nende värvingute ja konkreetsete sõnade kasutamisel. Sõltumatult kultuurist on lastel üldiselt suur soov täiskasvanule meele järele olla. Seetõttu võivad nad “jah”/“ei” vastata ka siis kui tunnetavad, et seda neilt eeldatakse. Väldi sellise mulje tekkimist.
- Faktide esitamise järjekord. Asi taandub otsesele või kaudsele suhtlemisstiilile. Mõnedes kultuurides kõneldakse esimesena kõige tähtsamast faktist ja seejärel põimitakse peamise sündmuse ümber ajalisest toimumisest sõltumatult teised faktid. Teistes kultuurides esitatakse eelkõige peamise sündmuse põhjalik taust ja alles siis sündmus ise. Seda peab arvestama usutavuse hindamisel.
- Soorollid. Teatud kultuurides võivad olla olulised erinevused tüdrukute ja poiste suhtlemisel täiskasvanutega. Ka sellest võib tõlgiga juttu teha, et last paremini mõista.

6) Soovitused vaikiva lapsega suhtlemiseks

- Ära kunagi sunni last rääkima. Kui laps ei jutusta sündmustest ise ega vasta küsimustele, võib proovida anda küsimuste esitamise initsiatiiv ajutiselt lapsele. Kui laps ei soostu puudutama mingit konkreetset teemat, kuid teistel teemadel

vestleb, siis jäta raske teema ajutiselt sinnapaika ja proovi hiljem uuesti. Võid küsida: *Kas oled nüüd valmis x sündmusest rääkima?* Kinnita, et saad aru, et konkreetset teemat rääkimine on keeruline. Võid lapsega kokku leppida, et enne joonistab ta sündmusest pildi ja siis saate vestelda pildi alusel.

- Kui laps keeldub üldse rääkimast, siis võib kasu olla järgnevast:
 - Võid eelnevalt konsulteerida näiteks (professionaalse) tõlgiga, milline füüsiline kontakt on sobiv. Näiteks käest kinni hoidmine või käe õlale panemine.
 - Kasuta joonistamist, käpiknukke, loo jutustamist mõne väljamõeldud tegelase kaudu, rollimängu. Traumeeritud lapsed ei kasuta tavaliselt oma joonistustes erinevaid värve, vaid piirduvad kas musta või pruuniga või esimese ettejuhtuva kirjutusvahendiga.
 - Kasuta verbaalse suhtlemise tekkimiseks erinevaid mänge.
 - Lapse joonistuse ja käitumise hindamisel saad kasutada spetsialisti abi. Kui lapse käitumismall on enne küsitlust teada, siis kutsu spetsialist küsitluse juurde.

7) Erialaspetsialisti kaasamine

VRKS ega rakendusaktid, sh menetlust reguleerivad käskkirjad, ei täpsusta, millisel juhul on erialaspetsialisti kaasamine nõutav või vajalik ning milline õiguslik mõju on vastava spetsialisti arvamusel. Selle otsustamine on ametniku pädevuses.⁶⁰ Nagu eelpool mainitud, võib peale ekspertide kaasamise tekkida vajadus konsulteerida lastepsühholoogi, -psühhiaatri või kasvatusteaduste spetsialistiga vms. Olulisim on aga menetleja piisav baaskoolitus märkamaks spetsialisti kaasamise vajadust. Samuti on oluline, et lapsi küsitleksid selleks spetsiaalse koolituse saanud või varasema lastega töötamise kogemusega inimesed.⁶¹

Kui küsitlusele kaasatakse tugisik, õigusabi andja, psühholoog või muu isik, tuleb küsitl ajal enne määrata konkreetset küsitluse reeglid ja neid osalejale selgitada. Lapse parimaid huve silmas pidades on kaasamise põhjuseks moraalse toe pakkumine. Sellel eesmärgil kaasatav inimene peab olema lapsega hästi tuttav ja lapsele usaldusväärne. Kaasatava isiku funktsiooniks ei tohi olla lapse ettevalmistav treenimine küsimustele vastamiseks, tema eest vastamine ega mingil moel küsitlusse sekkumine.⁶²

Kui vajad erialaspetsialisti, võta ühendust lk 38 loetletud asutuste spetsialistidega.

Mõned erisused siseveendumuse kujundamisel ja motiveerimisel otsuses ehk RSD näpunäited

Lapsesõbralik või lapse parimate huvidega arvestav RSD ei tähenda, et saatjata või saatjaga lastele peaks automaatselt kaitset andma, kui nende olukord peaks natukenegi

⁶⁰ VRKS § 17 lg 5.

⁶¹ UNHCR ja INS guidelines, lk 4 b.

⁶² Vt ka INS guidelines, lk 3 a.

kodumaa tingimustega võrreldes Eestis parem olema. Samuti mitte seda, et laste taotluste hindamisel saaks olla kuidagi pealiskaudsem.

Lapse huve arvestav RSD tähendab lisaks 1951. aasta pagulasseisundi konventsiooni ja teiste hilisemate piinamise ja vägivalda vastaste rahvusvaheliste instrumentide ka laste õiguste konventsioonist (Convention on the Rights of Children ehk CRC) tulenevate laste õigustega arvestamist. Kõik nimetatud õigused on loetletud ja põhjalikult selgitatud nii UNHCRi erinevates lapsi puudutavates soovitus⁶³ kui ka Hea Tava Aktis⁶⁴.

Lapse parimad huvid

VRKS kohaselt tuleb menetlustoimingutes ja otsuse tegemisel arvestada lapse õiguste ja parimate huvidega.⁶⁵ Seadus aga ei ütle, milliseid aspekte lapse parimate huvide määramisel peab arvestama. Kuna VRKS ei hõlma elamisloa aluseid peale pagulase staatuse ja täiendava kaitse, siis parimate huvide määramisel ei saa üldjuhul arvestada asjaolusid, mis on seotud näiteks lapse sotsiaalse toimetulekuga Eestis. Seega otsust tehes, st lapse rahvusvahelise kaitse vajaduse üle otsustamisel (sh parimate huvide selgitamisel) on siiski esikohal tema toimetulek ja turvalisus kodumaal.

Lapse parimad huvid peab seadma esikohale kõigis ettevõtmistes.⁶⁶ See nõue puudutab nii riigi kohustust igal poliitilisel tasandil tehtava otsustuse puhul analüüsida mõju lastele kui ka iga üksiku lapse suhtes tehtavat otsust. Seejuures tuleb arvestada üldist eesmärki, mille kohaselt lapse isiksuse täielikuks ja harmooniliseks arenguks peab laps kasvama perekonna keskel.⁶⁷ Menetluses ja otsust tehes tuleb lapse esimeseks ja peamiseks parimaks huviks lugeda oma vanematega koosolemist. Seda muidugi juhul kui Rahvusvahelise kaitse andmise talitusel (edaspidi RKAT) ei ole objektiivset informatsiooni, mis lubaks põhjendatult arvata, et lapse viibimine koos oma vanematega oleks vastuolus tema muude õiguste ja huvidega.

Lapse parimate huvide hindamise nõue hõlmab ka näiteks “tõsise kahju” olemuse analüüsimist lapse seisukohast lähtuvalt. See võib hõlmata analüüsi, kuidas tekkinud või tekkida võib kahju, sh väärkohtlemine, mõjutab konkreetse lapse õigusi ja huve. Nimetatud kahju võib täiskasvanu puhul olla käsitletav vaid diskrimineerimisena, kuid lapse puhul võib sama ilming olla tagakiusu tasemel.⁶⁸

Oluline on, et nii saatjata lapse, kui kõikide menetluses olevate laste taotluste puhul tehtavates otsustes oleks õiguspärase haldusakti nõuetele vastavalt kajastatud, millised on konkreetse lapse parimad huvid ja mis on otsustaja selle määratluse aluseks võtnud.

⁶³ Näiteks 1997. a saatjata alaealisi käsitlevad soovitus⁶³ jm, nimekiri peamistest lisas.

⁶⁴ Statement of Good Practice, Separated Children in Europe Programme 2009.

⁶⁵ VRKS § 18 lg 10; § 17 lg 6 ja 4; § 15 lg 2; § 13(5) lg 2.

⁶⁶ Lapse õiguste konventsioon art 3.

⁶⁷ Lapse õiguste konventsioon, preambula, art 8 p 1.

⁶⁸ UNHCR 2009 guidelines, osa III (a) 10, lk 6.

UNHCR käsitlese kohaselt on lapse parimate huvide määratlemine oluliselt laiemapõhjalisem ja rohkem erinevaid (st nii riiklikke kui mitteriiklikke) osapooli hõlmav tegevus kui seda Eesti varjupaigaõigus võimaldab.⁶⁹

Üldiselt on lapse parimate huvide väljaselgitamine ja sellega arvestamine eelkõige menetluse korraldamise ja menetlusvõtete valimise küsimus kui miski, mida tuleks rõhutada RSD otsuses. Näiteks on see rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtte kasulikuks meetmeks lastele kohaste intervjuerimisvõtete kehtestamisel ja rakendamisel, kuid ei mängi rolli konventsiooni pagulase mõiste määratlusele vastavuse analüüsis. RSDs on siiski kesksel kohal samad elemendid, mis täiskasvanugi puhul, kuid teatud erisustega (laste vastu suunatud teod jms allpool kirjeldatu). Lapse parimates huvides on õiglane ja vanuselist diskrimineerimist vältiv menetlus (st lapsepärased menetlusvõtted), kuid RSDd tehes ei ole parimad huvid eraldivõetavaks argumendiks. Kui VRKS sätestaks ka kolmanda kaitseliigi (humanitaarsed alused), siis tuleks parimad huvid tõenäoliselt rõhutatult hindamisele seal.⁷⁰

Põhjendatud tagakiusukartus

Ka laste puhul tuleb hinnata nii subjektiivset kui objektiivset faktorit. See omakorda eeldab hinnangut lastega seotud asjaolude kohta päritoluriigis, sh näiteks lastekaitseorganite olemasolu.⁷¹ Nagu ka eelpool selgitatud, ei saa aga eeldada, et lapsed suudavad oma subjektiivset hirmu piisavalt selgitada. Kui näiteks vanematel on lapse suhtes tagakiusukartus, siis tuleb eeldada, et see on ka lapsel, kuigi ta ise ei ole seda sõnaselgelt väljendanud või üldse tundnud.⁷²

Peale vanuse ja isikuga seotud asjaolude võib lapse puhul “tõsist kahju” süvendada ka näiteks perekondlik taust või teised sarnased asjaolud. Näiteks lapseotel tüdrukud või abieluväliselt sündinud lapsed on perekonna toetusest ilma jäänud ja seega on nende sattumine vägivalda ohvriks tõenäolisem jms. Arvestama peab, et lapsed ja noorukid on täiskasvanutest sõltuvad ja seetõttu on neil täiskasvanutest erinevad sotsiaal-majanduslikud vajadused.⁷³ Nendele aspektidele peab ka küsitlusel piisavat tähelepanu pöörama.

1) Tagakiusaja

Laste taotluste puhul on tagakiusaja sageli valitsusväline organ, nagu näiteks militaarne grupp, kuritegelik ühendus, vanemad või hooldajad, kogukonna või koguduse liidrid. Sellisel juhul peab hindama riigi soovi ja võimekust lapsi tagakiusuilmingute eest kaitsta. Hinnang ei saa piirduda ainult vajalike institutsioonide olemasolu mainimisega, vaid peab

⁶⁹ Seetõttu on “UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child” pigem materjal üldise riikliku laiemapõhjalise süsteemi teoreetikute arendajatele kui RSD praktikutele.

⁷⁰ INS guidelines, lk 1–2.

⁷¹ UNHCR 2009 guideline, lk 7, p 11.

⁷² Samas, huvi korral vt ka Yusuf v Canada Federal Court, 24 okt 1991

(<http://www.unhcr.org/refworld/docid/403e24e84.html>) ja Patel v Canada, 2008 FC 747

(<http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b17bc442.html>).

⁷³ UNHCR 2009 guidelines, lk 8, p 14.

näitama, kas kaitse on reaalne.⁷⁴ Näiteks kas tagakiusu juhtumeid uuritakse, kas on toimunud süüdimõistmisi vmt.

2) Lapse vastu suunatud teod ja tagakiusuvormid

VRKS sätestab üldise alusena, et laste vastu suunatud teod on eraldiseisev tagakiusuvorm.⁷⁵

Lastele võib osaks saada samasugune kahju või tagakius kui täiskasvanutelegi, kuid nad võivad seda kogeda teisiti. Tegu, mis täiskasvanu puhul ei küündi tagakiusuni, võib seda olla lapse puhul. Põhjuseks võib olla pelgalt lapse-ealisus (vt psühholoogilise aspekti osa eespool). Seda eriti juhtumite korral, mil kogetud või kardetav kahju on enam kui ahistamine ja diskrimineerimine, kuid vähem kui otsene oht vabadusele ja elule. Laste puhul võib oluliseks faktoriks osutada psühholoogiline kahju. Lastele võivad vaenulikud olukorrad mõjuda tugevamini, nad usuvad ka ebatõenäolisi ähvardusi ning tundmatu ümbrus võib tekitada tugevat stressi jne. Samuti mõjuvad lastele täiskasvanutest rängemalt sugulaste vastu suunatud teod. Näiteks võib lapsel, kes nägi pealt oma vanemate vastast vägivalda, olla põhjendatud tagakiusukartus, vaatamata asjaolule, et vägivald ei olnud suunatud tema enda vastu.⁷⁶

Laste vastu suunatud tagakiusuvormid on teod, mis on mõjutatud lapse vanusest, haavatavusest või ebaküpsusest. Need tagakiusuvormid võivad hõlmata näiteks laps-sõduriteks värbamist, lastega kaubitsemist ja naiste ümberlõikamist (FGM), koduvägivalda, sunnitud alaealiste abielusid, sunnitööd, prostitutsiooni ja pornograafiat, riikliku pereplaneerimise poliitika vastaselt sündinud laste diskrimineerimist jmt ilminguid.⁷⁷

3) Konventsiooni aluste valik/kasutamine laste vastu suunatud tagakiusuvormide puhul⁷⁸

Tõenäoliselt on laste puhul üks keerulisemaid aspekte kausaalse sideme tuvastamine, st otsuses piisava selgusega motiveerimine, et kardetavad või osaks saanud kannatused on põhjustatud just ühel viiest alusest ajendatuna. Laps võib olla kannatanud tagakiusaja motiive teadmata ja mõistmata. Lapse teadmatus tagakiusaja motiividest ei ole näitajaks, et kausaalne side puudub.⁷⁹

- **Rass, rahvus ja etniline kuuluvus.** Poliitikad, mis keelavad teatud rassi või etnilisse rühma kuuluva lapse sünni registreerimist, hariduse omandamist,

⁷⁴ Samas, lk 16.

⁷⁵ VRKS § 19 lg 2 p 6.

⁷⁶ UNHCR 2009 guidelines, lk 9 p 17, huvi korral vt ka Cicek v Turkey, application no 67124 701 ECtHR, 18.01.2005, para 173–174 (<http://www.unhcr.org/refworld/docid/42d3e7ea4.html>) ja Bazorkina v Russia, no 69481/01, EctHR 27.07.2006 (<http://www.unhcr.org/refworld/docid/44cdf4ef4.html>).

⁷⁷ UNHCR 2009 guidelines, lk 10–15.

⁷⁸ Samas, lk 18–20.

⁷⁹ INS guidelines, lk 12 (1).

tervishoiuteenuseid. Poliitika, mis nõuavad laste lahutamist nende vanematest. Samuti teatud etnilise taustaga tütarlaste süstemaatiline vägistamine või nendega kaubitsemine. Selle aluse saab valida ka lapssõduriteks värbamise puhul.

- **Usk.** Ei ole ilmtingimata vajalik näidata, et taotlejal on veendumused või et ta oli aktiivne koguduse liige. Piisab kui teatud usulisi veendumusi või sekti/kogudusse kuulumist tema puhul eeldatakse tema vanemate tõttu. Tavaliselt ei saa lapsed oma mistahes usurühmitusse kuulumist ise mõjutada. Usukombed võivad eeldada ka laste teatavat käitumist ning selliselt ettekirjutatud käitumise eiramisest võib tuleneda tagakius. Selle aluse alla võib mahtuda ka keeldumine teatud soorollide täitmisest, eriti tüdrukute puhul. Näiteks naiste ümberlõikamine, orjastamine seksteenuste eesmärgil, aumõrvad või muud liiki karistamine usuga seotud põhjustel. Siia alla saab paigutada ka lapssõduriteks värbamise, sh ka riigiteenistusse, kui sõjategevuse eesmärgiks on usul põhinevate ideoloogiate elluviimine.
- **Poliitiline meelsus.** Konventsiooni ja UNHCR käsiraamatu määratlusele vastava poliitilise meelsuse aluse olemasolu on laste puhul keeruline argumenteerida, kuid seda ei maksa välistada. Tegemist on faktiküsimusega, mida aitavad tuvastada lapse küpsusaste, haridus ning vaadete väljendamisega. Lapseealised noorukid võivad olla poliitiliselt aktiivsed ja nende vaated ei pruugi ühtida nende vanemate vaadetega. Lastel võib protestiliikumistes olla initsiatiiv või suur roll. Näiteks õpilasorganisatsioonide tegevus, demonstratsioonidel osalemine, lendlehtede levitamine vms. Ka laste puhul võib tegu olla omistatud poliitilise meelsusega. Seda näiteks ka juhul, kui laps ise ei ole võimeline oma vanemate poliitilise meelsuse kohta midagi ütleva. Sellises olukorras tuleks kasutada kombineeritud kahte alust – nii omistatud poliitilist meelsust kui ka kuulumist ühiskondlikusse rühmitusse. Omistatud meelsus võib laste puhul põimuda usuga. Näiteks kui tüdrukute roll ühiskonnas tuleneb riiklikult tunnustatud religioonist ning selle ettekirjutatud soorollide täitmisest hoidumist käsitletakse vastuhakuna riigile.
- **Ühiskondlikku rühmitusse kuulumine.** Kuigi vanus ei ole püsivaks, muutumatuks ja võõrandamatuks tunnusjooneks⁸⁰, on lapseks olemine sellegipoolest oluline tunnus. Laps on võimetu selgelt enda vanusest distantseeruma, et tagakiusust pääseda. Asjaolu, et lapsest saab tulevikus täiskasvanu, ei oma määratluse seisukohast tähtsust. Grupi tunnustena võib määratleda ka laste sarnast kogemust – väärkoheldud, maha jäetud, ümberasustatud vms. Ühiskondliku rühmituse võib moodustada lapse perekond. Seda ka juhul, kui laps saab menetluse ajal täiskasvanuks.

⁸⁰ Vt ühiskondliku rühmituse määratluse nõudeid: UNHCR Guidelines on International Protection no 2, Membership of a Particular Social Group within the context of Article 1(A)2 and 1(F) of the Convention and/or 1976 Protocol Relating to the Status of Refugees, May 2002; <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3d36f23f4.html>.

Siseriikliku ümberpaiknemise alternatiiv⁸¹

Nagu ka täiskasvanute puhul, tuleb siseriiklik ümberpaiknemine (ja sellest tulenev kaitsesest keeldumine) kõne alla juhul, kui taotleja saab kolida teise piirkonda turvaliselt ja seaduslikult. Lapse puhul tuleb arvesse võtta ka vanusest ja ebaküpsusest tulenevat kohanemisvõimet või selle puudumist. Olukord, mis täiskasvanu jaoks tekitab ebamugavust, võib lapse, eriti saatjata lapse jaoks osutada ületamatuks raskuseks.

Tõendamine ja usutavus

Kuigi taotlejal on kogu menetluse vältel asjaolude selgitamisele kaasaaitamise kohustus ning tõendamise koormus on taotleja ja menetleja vahel jagatud, on laste puhul suurem tõendamise koormus siiski menetlejal. Seda eriti juhul, kui laps on saatjata. Lastega tegelemise puhul võib olla teatud juhtudel vajalik liberaalsem “kahtluse korral taotleja kasuks” printsiibi rakendamine.⁸²

Muuhulgas tasub meeles pidada, et noored taotlejad, kes on intervjuerimise ajal üle 18-aastased, kuid kelle taotlus põhineb sündmustel, mis leidsid aset, kui nad olid veel lapsealised, võivad omada lapsele omaseid mälestusi ja arusaama sündmustest.⁸³

Lapse ütlusi tuleb kindlasti hinnata lapse seisukohast lähtudes.⁸⁴

Lühidalt koosneb taotleja usutavus kahest peamisest komponendist: 1) käitumine küsitlusel ja menetluse käigus (sh koostöövalmidus jms) ning 2) jutu paikapidavus. Laste puhul peab esimese hinnangul olema eriti tähelepanelik ning teadlik laste vanusest ja kultuuritaustast tulenevatest käitumise eripäradest⁸⁵.

⁸¹ Vt ka UNHCR Guidelines on International Protection no 4: Internal Flight or Relocation Alternative, 23.07.2003; <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f2791a44.html>.

⁸² UNHCR 2009 guidelines, lk 27 p 73. Vaata ka EXCOM nr 107, (g)(viii).

⁸³ INS guidelines, lk 3, osa II.

⁸⁴ INS guidelines, lk 6, (e).

⁸⁵ INS guidelines, lk 8, (g), lk 9.

III EAKAD INIMESED

Eakad põgenikud on üks kaitsetum taotlejate rühm. Eakate varjupaigataotlejatega tegelemisel on vaja kasutada nende vanust arvesse võtvat lähenemisviisi.

Eakate inimõiguste kohta ei ole veel vastu võetud ühtegi konkreetset rahvusvahelist inimõigusi käsitlevat lepingut. Samuti ei võeta sageli inimõigusi käsitlevate õigusaktide tõlgendamisel vanust asjakohaselt arvesse. Tihtipeale on rahvusvahelistes õigusaktides eakate inimeste õiguste alustagedena ära toodud inimväärikuse ja mittediskrimineerimise põhimõte. Majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste rahvusvahelise pakti komitee käsitleb oma üldmärkuses nr 6 sõnaselgelt eakate majanduslikke, sotsiaalseid ja kultuurilisi õigusi, märkides, et isegi kui vanust ei ole diskrimineerimise keelatud alusena konventsioonis konkreetselt nimetatud, tuleks fraasi „muu asjaolu” tõlgendada vanust hõlmavalt. On ilmselge, et diskrimineerimine vanuse tõttu on keelatud mittediskrimineerimise põhimõttega, mis on toodud majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste rahvusvahelises paktis, kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelises paktis, rahvusvahelises konventsioonis rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta ja konventsioonis naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta. On ka mõned piirkondlikud õigusaktid, kus eakaid käsitletakse erilist kaitset vajava grupina.⁸⁶

Euroopa sotsiaalharta (parandatud) artiklis 23 sätestatakse vanurite õigus saada sotsiaalset kaitset. Selle sätte kohaselt nõustuvad osalisriigid võtma kasutusele meetmeid selleks, et võimaldada vanuritel jääda võimalikult kauaks ühiskonna täieõiguslikeks liikmeteks, tagades neile piisavad vahendid ja informatsiooni olemasolevate teenuste kohta; võimaldada vanuritel vabalt valida oma eluviisi ja jätkata iseseisvat elu võimalikult kaua, garanteerides neile kohase elukoha ja vajalikud teenused; tagada hooldekodus elavatele vanuritele toetus. Euroopa Liidu põhiõiguste harta (2000) artiklis 25 on sätestatud eakate õigus „elada inimväärselt ja iseseisvat elu ning osaleda sotsiaal- ja kultuurielus”.

Mittediskrimineerimist käsitlevad sätted põhilistes inimõigustealastes aktides

- Euroopa sotsiaalharta (parandatud) (1996) artikkel 23
- Euroopa Liidu põhiõiguste harta (2000) artikkel 25
- Majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste komitee üldmärkus nr 6 eakate inimeste majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste kohta
- ÜRO peassaamblee põhimõtted eakate inimeste jaoks

⁸⁶ Inimõiguste ja rahvaste õiguste Aafrika harta artikli 18 lõikes 4 on sätestatud, et eakatel on õigus erilistele kaitsemeetmetele, mis vastavad nende füüsilistele või moraalsetele vajadustele. Inimõiguste ja rahvaste õiguste Aafrika harta protokollis naiste õiguste kohta Aafrikas nõutakse erilist kaitset eakatele naistele. San Salvadori protokollis artiklis 17 nähakse ette, et kõigil on vanas eas õigus erilisele kaitsele.

Eakaid põgenikke käsitlevad kasulikud materjalid

- UNHCRi alaline komisjon „Eakate pagulaste olukord” (EC/48/SC/CRP.39), 14. august 1998
- UNHCR „Eakad pagulased: Vaadates rahvusvahelisest eakate aastast kaugemale”, ÜRO dokument EC/50/SC/CRP8, 7. veebruar 2000

IV EKSPERTIIS

Varjupaigamenetluses on võimalik ekspertiisi korraldamise palves tugineda haldusmenetluse seaduse (edaspidi HMS) § 6 ja VRKS § 15 ja § 18. Eestis on võimalik tellida ekspertiishinnang Eesti Kohtuekspertiisi Instituudilt (edaspidi EKEI). Varjupaigamenetluse seisukohast võib olla vajalik eksperthinnangu tellimine järgmistest EKEI osakondadest:

- Kohtuarstlikud ekspertiisiosakonnad
- DNA osakond
- Sõrmejälgede osakond
- Dokumendi ja käekirja osakond

EKEI kohtuekspertiisid ei hõlma ekspertiise, kuhu on vajalik kaasata riiklikult tunnustatud eksperte. Need eksperdid teevad ekspertiise oma põhitöö kõrvalt ja nende nimed on kantud riiklikult tunnustatud ekspertide nimekirja ja seda haldab EKEI. Eksperthinnangu tellimisel on oluline koostada ekspertiisimäärus.

NB! RKATI ei ole volitust määrusi koostada. See on võimalik kohtunikel ja kriminaalmenetlusega tegelejal. RKAT volitatud menetleja saab teha haldusotsuseid ja kirju.

Ekspertiisi tellimine

Ekspertiishinnangu tellimisel on oluline ekspertiisi paluvasse kirja kirjutada põhjus, miks ekspertiis on vajalik. Oluline on, et ekspertiishinnangu tellimisel edastatakse võimalikult palju ja täpseid eelandmeid, millele järgnevad asjakohased küsimused ekspertidele. Seega peab ekspertiisikiri sisaldama ekspertiisi korraldamise õiguslikku alust, ekspertiisi vajalikkuse selgitust, piisavalt detailseid eelandmeid ja konkreetseid asjakohaseid küsimusi, millele ekspert saab vastata. Ekspertiishinnangu tegemisel on eksperdil vajalik teada varjupaigataotleja juttu asjassepuutuvate sündmuste kohta. Näiteks väärkohtlemise ilmingute hindamisel taotleja enda versiooni, kuidas täpselt ja millisel viisil teda väärkoheldi. Mida rohkem informatsiooni eksperdile antakse, seda parem ekspertarvamus neilt ka saadakse. Samas tuleb kindlasti silmas pidada antava info asjakohasust. Kui hindama hakatakse armide tekkimise võimalikke asjaolusid, siis ei ole eksperdile vajalikuks infoks varjupaigataotlemise üksikasjalikud põhjused või näiteks perekondlikud aspektid. Samuti on oluline ekspertiisi korraldamise aeg väärkohtlemise toimumise aja suhtes. Näiteks osad vigastused paranevad 3–5 päevaga ning mida pikemaks ekspertiisi tellimise ja tegemise aeg venib, seda raskem on ekspertidel määrata tegelikku vigastuste tekkimise aega. Sellel põhjusel ja hea halduse tava silmas pidades on otstarbekas, et vajalik ekspertiis korraldataks kohe menetluse alguses. Kui ekspertiisi vajadus selgub alles pärast küsitlust, siis tuleks see sooritada võimalikult kiiresti pärast seda.

Ekspertiishinnangu tellimisel on oluline meeles pidada, et EKEI ei saa anda juriidilist hinnangut. Ekspertiisi tulemustele õigusliku hinnangu annab menetleja oma otsuses. Sellest tulenevalt tuleks tellimise kirjas esitada küsimusi, tuginedes üksnes juhtumi tunnustele. EKEI ei saa näiteks vastata küsimusele, kas tegemist on raskete

tervisekahjustustega. Küsimused, millele ekspert saab vastata, on nt *millised tervisekahjustused esinevad?, millal ja kuidas need on tekitatud?* Kirjas esitatud küsimused peavad sisult olema meditsiinilised, mitte juriidilised. Näiteks vanuse määramise ekspertiisi puhul tuleb küsida, milline on taotleja eeldatav vanus, kuid ei tohi küsida, kas taotleja on alaealine.

Vajadusel võib ekspert lisainformatsiooni saamiseks küsida toimikut. Seda tehakse näiteks psühhiaatrilise ekspertiisi puhul. Kõige olulisem on, et menetleja annaks eksperdile informatsiooni selle kohta, miks konkreetne isik on tulnud ekspertiisi.

Ekspertiisiakti EKEI isikule ei avalda, antud akt saadetakse ainult ekspertiishinnangu tellinud menetlejale.

Kohtupsühhiaatriline ekspertiis

Antud ekspertiisi tellimiseks peab ühendust võtma, kas ekei.info@ekei.ee, kohtuekspertiis@ekei.ee või Ilona Reiljaniga (ilona.reiljan@ekei.ee), kes on antud ekspertiiside koordinaator. Kohtupsühhiaatrilisi ekspertiise teevad SA Põhja-Eesti Regionaalhaigla, SA Tartu Ülikooli Kliinikum, SA Viljandi Haigla, Pärnu Haigla SA, Lõuna-Eesti Haigla SA, SA Läänemaa Haigla, Kuressaare Haigla SA, SA Ahtme Haigla ja SA Narva Haigla psühhiaatrid.

Kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi tegemine võib võtta aega rohkem kui üks kuu.

Kui menetleja soovib, et kohtupsühhiaatriaekspertiisi teeb riiklikult tunnustatud ekspert, siis peab ta tegema vastava märke ka oma kirja.

Psühholoogiaekspertiis

Kui menetleja leiab, et ekspertiisi tegemiseks peab kaasama lisaks psühhiaatritele ka psühholoogi, siis peab ta selgitama vastava vajaduse ka ekspertiisimääruses. Kui seda pole märgitud, siis otsustab psühholoogi vajaduse psühhiaater.

Täiendavat informatsiooni kohtuekspertiiside tegemise kohta leiate aadressil www.ekei.ee

LÜHENDITE SELETUSED

COI – Country of Origin Information ehk päritoluriigi informatsioon

CRC – Convention on the Rights of Children ehk laste õiguste konventsioon

ECS – European Country of Origin Sponsorship ehk Euroopa päritoluriigi sponsorlus

EKEI – Eesti Kohtuekspertiisi Instituut

ExCom – Executive Committee of the High Commissioner's Programme ehk Ülemvoliniku ameti täitevkomitee programm

FGM – Female Genital Mutilation ehk naiste ümberlõikamine

INS – Immigration and Naturalization Service ehk Immigratsiooni ja kodakondsuse teenistus

IVVK – Illuka Varjupaigataotlejate Vastuvõtu Keskus

PeS – Perekonnaseadus

PTSD – Post-Traumatic Stress Disorder ehk traumajärgse stressi häire

RAKS – Rahvusvahelise kaitse andmise register

RKAT – Rahvusvahelise kaitse andmise talitus

RSD – Refugee Status Determination ehk pagulasstaatuse määratlemine

UNHCR – The Office of the United Nations High Commissioner for Refugees ehk ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet

VRKS – Välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seadus

KASUTATUD KIRJANDUS

- American Psychiatric Association (1994). Diagnostic And Statistical Manual of Mental Disorders. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Herlihy, J.; Scragg, P.; Turner, S. (2002). Discrepancies in autobiographical memories implications for the assessment of asylum seekers: repeated interviews study. – BMJ, vol 324, nr 7333.
- Keselman, O.; Cederborg, A-C; Lamb, M.E.; Dahlström, Ö (2008). Mediated Communications with Minors in Asylum-seeking Hearings. – Journal of Refugee Studies, vol 21, nr 1.
- Kikas, E. (2008). Tunnetusprotsesside areng. – Õppimine ja õpetamine koolieelses eas. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 19–38.
- Papadopoulos, R. (2007). Refugees, trauma and Adversity-Activated Development. – European Journal of Psychotherapy and Counselling, vol 9, nr 3, lk 301–312.
- Raielo, R., Laste hirmud; <http://www.tnk.tartu.ee/0laste.html>.
- Refugee Advice and Casework Service (RACS) Guide 4: Interviewing Asylum Seekers and Refugees (2006).
- Roomeldi, M. (2007). Nõuandeid väärkoheldud lapse küsitlemiseks. – Lapse väärkohtlemine II. Tartu: Atlex.
- Sarkar, Sameer P. (2009). Truth Without Consequence: Reality and Recall in Refugees Fleeing Persecution. – Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law, vol 37, nr 1, lk 6–10.
- Toomela, A. (2003). Mõtlemise areng. Määratlus ja põhimõtted.
- Tropp, K.; Mägi, K. (2008). Emotsionaalne ja motivatsiooniline areng. – Õppimine ja õpetamine koolieelses eas. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Unaccompanied Minors in the European Union Member States. Panel discussion, June 8, 2009, Kielo Brevis Soome 2008.
- Wilson, C.; Powell, M. (2001). A Guide to Interviewing Children. London, New York: Routledge.
- UNHCR: European Series: An Overview of Protection Issues in Western Europe — Legislative Trends and Positions Taken by UNHCR. – European Series 1995, vol 1, nr 3.

Suunised:

- The European Union Council Directive 2003/9/EC (2003).
- UNHCR Guidelines on International Protection: Child Asylum Claims under the Articles 1(A)2 and 1(F) of the 1951 Convention and/or 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees (2009).
- UNHCR Guidelines on Determining the Best Intrests of the Child (2008).
- UNHCR Sexual and Gender-Based Violence against Refugees, Returnees and Internally Displaced Persons. Guidelines for Prevention and Response (2003).
- UNHCR Gender Guidelines (2002).

- UNHCR UK Gender Guidelines (2000).
- UNHCR Guidelines on Evaluation and Care of Victims of Trauma and Violence (1998).
- A Thematic Compilation of Executive Committee Conclusions: Children (2009).
- Statement of Good Practice, Separated Children in Europe Programme (2009).
- Guidelines for Interviewing (Separated) Minors, Directorate of Immigration Finland (2002).
- INS Guidelines For Childrens Asylum Claims (1998).
- The Torture Reporting Handbook, Part II.3; <http://www.essex.ac.uk/torturehandbook/index.htm>.
- UK Border Agency, Code of practice Under Section 21 of the UK Borders Act 2007 – The Code of Practice For Keeping Children Safe From Harm.
- Suurbritannia ja Põhja-Iiri Ühendkuningriigi immigratsiooni suunised <http://www.ukba.homeoffice.gov.uk/policyandlaw/immigrationlaw/immigrationrules/part11>

Seadused:

- Välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seadus
- Eesti Vabariigi lastekaitse seadus
- Perekonnaseadus
- Lapse õiguste konventsioon

LISAD

LISA I – Varjupaigataotluse läbivaatamine ehk RSD

Põhilised sammud siseveendumuse kujundamisel ja selle kajastamisel otsuses

Siseveendumuse kujundamisele eelnev tegevus:

- taotluse vastuvõtmine ja teised esmased toimingud – pilt, jäljed, õiguste ja kohustuste tutvustamine, infomaterjali andmine
- majutamine või Illukale saatmine (või vastutava isiku juurde lubamine)
- Dublini menetlus
- dokumentide ja andmete kontrollimine (nii taotleja kui seotud inimeste kohta Eestis)
- isiku otsimine andmebaasides (piiriületus, UI, viisaregister, Interpol)
- küsitluse ettevalmistamine ja küsitlus (enne intervjuud tee endale selgeks vähemalt: riigi geograafia ja lähiajalugu, üldine sotsiaalne ja poliitiline olukord, inimõigustealane olukord)
- päritoluriigi info (edaspidi COI) otsimine ja analüüsimine, sh päringud Eurasili ja European Country of Origin Sponsorship (edaspidi ECS) võrgustiku kaudu
- koostöö tõlkidega (suuline järeltõlge, kirjalik tõlge, videokonverentstõlge)

1. Taotluse kokkuvõte

Tee kokkuvõtte taotleja esitatud põhjustest, mis sundisid teda oma kodakondsusjärgsest riigist või alaliselt asukohamaalt (edaspidi kodumaa) lahkuma ja miks ta kardab kodumaale tagasi pöörduda.

2. Faktide kindlakstegemine ja usutavuse hindamine

2.1 Kui taotleja ühes või enamas väites tagakiusamise põhjuste ja muude oluliste asjaolude kohta on kahtlused, siis arutle nende väidete üle järgmisel viisil ja arvesta iga kaheldava väite hindamisel “kahtluse korral taotleja kasuks” põhimõtet:

- 2.1.1 Too välja konkreetsed väited, mille usutavuses kahtled
- 2.1.2 Kas taotleja tõendas väidet mingisuguse dokumendi või muu tõendiga?
JAH ⇒ kas dokument on autentne?
EI ⇒ kontrolli, kas väide on taotleja muu jutuga ja teiste tõenditega kooskõlas ja analüüsi COI põhjal, kas tõendi puudumine on tõenäoline või peaks see tal siiski olema olemas.
- 2.1.3 Kas taotleja väidetel on sisemine loogika, kas need on sidusad ja piisavalt detailsed?
JAH ⇒ selgita
EI ⇒ too näiteid ja esita hinnangu aluseks olevad kaalutlused.

- 2.1.4 Kui väited ei ole sidusad ning järjekindlad, siis kontrolli, kas esinevad individuaalsed asjaolud, mida peab kindlasti mittesidusate väidete usutavuse hindamisel arvestama, näiteks varasemalt kogetud piinamine, taju häired, üldine tervislik seisund, madal haridustase, vanus, kaubitseja hirmu all olemine jms. Kui on märke, et tegemist võib olla traumajärgse stressi häirega (PTSD) või muu vaimse tervise häirega, siis tuleb selle tuvastamiseks korraldada arstlik ekspertiis ning jätkata RSDga lähtuvalt selle tulemustest.
- 2.1.5 Kas väited on kooskõlas COIga ning üldiselt teadaolevate faktidega?
JAH ⇒ selgita
EI ⇒ selgita viidetega konkreetsele COIle.

2.2 Tee kaalutud fakte arvestades kokkuvõtte, kas tegemist on usutavate väidetega – see on taotluse suhtes otsuse tegemise aluseks.

2.3 Selle alusel kaalutle, kas taotluse peab tagasi lükkama/keelduma ainuüksi usutavuse puudumise alusel. Seda juhul, kui kõik taotleja olulised ütlused ei ole usutavad, mis omakorda muudab võimatuks kindlaks teha olulisi fakte, millele üles ehitada õiguslik analüüs.

3. Inklusioon – Tagakiusukartuse subjektiiivne ja objektiivne faktor

3.1 Subjektiiivne tagakiusukartus – kas taotlejal on subjektiiivne hirm kodumaale tagasisaatmise ees?

JAH ⇒ selgita

EI ⇒ jätka punktist 3.10. (Tegemist juhtudega, mil inimene ei räägi tagakiusuilmingutest, mis on/oleksid kas või kumulatiivse efekti puhul seotud 1951. aasta pagulasseisundi konventsiooni alustega või puudub subjektiiivne faktor seetõttu, et inimese vaimne tervis ei võimalda ümbritsevat õigesti tajuda.)

⇒ *mistahes väljendusviis tagasipöördumise võimatuse kohta on tavaliselt piisav*

3.2 Objektiivne tagakiusukartus – arvestades COI ja individuaalsete asjaoludega, sh varasemad kogemused, kas on alust arvata, et praegu tagasisaatmisel kogeb taotleja tõenäoliselt kahju või talumatut ohtu.

EI ⇒ jätka punktist 3.10.

JAH ⇒ selgita ja täpsusta COI ja taotleja varasemalt kogetu põhjal konkreetset ohtu või kahju.

⇒ *kaalu ka selliseid asjaolusid: taotleja ja tema perekonna taust; vanus; sugu; kuulumine usulisse, kultuurilisse vms ühendusse; isiklikud kogemused, sh varem kogetud tagakius; sarnase taustaga inimeste kogetud tagakius. Puudub nõue, et taotleja oleks kuidagi eriliselt välja valitud või, et teda koheldaks karmimalt võrreldes teiste sarnases olukorras olevate inimestega.*

⇒ *COId kasutades hinda alati selle allikaid, usaldusväärset ja ajakohasust. Enne küsitlust peab endale selgeks tegema vähemalt riigi geograafia ja hilisema ajaloo, üldise*

sotsiaalpoliitilise olukorra, inimõigustealase olukorra, tagakiusajate tegevuse ja praktika, sarnases olukorras olevate inimeste kohtlemise.

- 3.3 Kas tuvastatud tagakiusukartus ja sellega seonduv oht või kahju on seotud ühega konventsiooni (C) alustest, st kas oht moodustab tagakiusu?
JAH ⇒ selgita
EI ⇒ selgita
- 3.4 Kui ükski eraldiseisev episood ei kujuta endast tagakiusu, siis kas kõik asjaolud kogumis moodustavad sellise ohu või kahju, mis on piisavalt tõsine, et loob aluse tagakiusuks kumulatiivse faktori tõttu.
JAH ⇒ selgita
EI ⇒ selgita
- 3.5 Kas tagakiusajaks on riik, valitsusasutus?
JAH ⇒ selgita
EI ⇒ selgita
- 3.6 Kui taotleja kardab tagakiusu, mille põhjustajaks on valitsusväline organisatsioon, siis kas taotleja oleks abi saanud valitsusasutuselt? Kas riik on võimetu või ei taha efektiivset kaitset pakkuda?
JAH ⇒ selgita
EI ⇒ selgita
- 3.7 Kas taotlejal on võimalik tagasi pöörduda oma kodumaa teise piirkonda, kus tal oleks võimalik rahuldavalt elada ilma tagakiusukartuseta ja ilma ülemääraste olmeraskusteta (IFA – siseriikliku ümberpaiknemise printsiip).
JAH ⇒ selgita
EI ⇒ selgita
- 3.8 Tagakiusu alused – kas tagakiusukartus seondub ühe või mitme järgneva alusega:
3.8.1 Rass – JAH/EI – selgita
3.8.2 Religioon – JAH/EI – selgita
3.8.3 Rahvus – JAH/EI – selgita
3.8.4 Kuulumine ühiskondlikku rühmitusse – JAH/EI – selgita
3.8.5 Poliitiline meelsus – JAH/EI – selgita
- 3.9 Kas taotleja sugu on oluline/asjassepuutuv element ülaltoodud alus(t)e kontekstis?
JAH
EI
- 3.10 Kas taotleja vastab seaduses sätestatud inklusiooni kriteeriumitele?
JAH
EI

⇒ kui taotlejal on kaks või enam kodakondsust, siis peab “hirm” olema põhjendatud kõigis neis riikides.

⇒ diskrimineerimine ei ole üldjuhul tagakius, kuid teatud asjaoludel võib selleks kvalifitseeruda – olenevalt õigusest, mille suhtes diskrimineeritakse, süstemaatilisusest, diskrimineerivatest meetmetest endist või nende kogumist ning kui diskrimineerimisega kaasnevad täiendavad asjaolud, näiteks üldine turvalisuse puudumine.

⇒ et kindlaks teha, kas kohtumõistmine on tagakius, kaalu järgmisi asjaolusid: õigusaktide seaduslikkus ja rakendamise praktika õiguspärasus jne.

4. Eksklusioon

(see osa on asjassepuutuv ainult juhul kui taotleja vastab inklusiooni kriteeriumitele)

4.1 Kas on viiteid taotleja seotusele sündmustega, mis võivad kaasa tuua eksklusiooni rakendamise?

JAH ⇒ jätkka sama teemaga

EI ⇒ jätkka järgmise teemaga

4.2 Kas käitumist/tegu, millega taotleja tundub seotud olevat, saab määratleda kui rahuvastast kuritegu, sõjakuritegu või inimsusevastast kuritegu?

JAH ⇒ selgita detailselt, kaasa arvatud õiguslikku alust ja tõendeid (sh COI), mis viitavad taotleja seotusele ülaltoodud kuritegudes.

EI ⇒

4.3 Kas taotleja käitumist või tegu saab määratleda raske mittepoliitilise kuriteona, mis on toime pandud enne varjupaigariiki sisenemist?

JAH ⇒ selgita detailselt nelja aspekti: kuriteo raskusaste ja selle mittepoliitiline iseloom, toimepanemise aeg ja koht. Kirjelda detailselt tõendeid (sh COI), mis näitavad, et taotleja on kõnesolevad kuriteod toime pannud.

EI ⇒ selgita

4.4 Kas tegevust, millega taotleja on seotud, saab määratleda ÜRO eesmärkide ja põhimõtete vastuolus olevaks teoks?

JAH ⇒ selgita detailselt, kirjelda tõendeid (sh COI), mis tõendavad, et taotleja on kirjeldatud tegude toimepanemises süüdi. Selgita detailselt, kas taotleja oli riigiasutuses või riigiasutusele sarnaste volitustega asutuses võimupositsioonil.

EI ⇒ selgita

4.5 Kas taotleja oli individuaalselt vastutav ülalkirjeldatud kuritegude toimepanemises – kas isiklikult kuritegusid toime pannes või oluliselt sellele kaasa aidates või nende toimepanemise mittetakistamises kui tal selline võimalus oli?

JAH ⇒ selgita

EI ⇒ selgita

4.6 Kas taotleja oli teadlik ja sai aru ülaltoodud tegude tagajärgedest?

JAH ⇒ selgita

EI ⇒ selgita

- 4.7 Kas taotlejal on piisavalt tõhus õigusabi, kas ta on saanud piisavalt omapoolseid selgitusi anda?
JAH
EI
- 4.8 Kas eksklusiooni alla käivate kuritegude raske iseloom kaalub üles ohu taotleja isikule, juhul kui ta peaks kodumaale tagasi saadetama?
JAH ⇒ selgita
EI ⇒ selgita
- 4.9 Eksklusiooni kokkuvõtte – kas konkreetsel eksklusiooni sättel on taotlejat kaitse alt välja arvav mõju seaduse alusel? Viita.

LISA II – Intervjueerimise põhialused⁸⁷

Intervjueerimise oskus

- on menetluse üks tähtsamaid tööriistu
- iseenesest ei ole reaalseks instrumendiks, millega juhtumit saaks lahendada
- on kasutatav tervel real järgnevatel menetluse etappidel

RSD menetleja peab omama

- võimet korraldada põhjalikke ja täpseid intervjuusid
- avatust pidevaks õppimiseks – see õpetab õigeid intervjueerimise teooriaid ja kontseptsioone, igast intervjuust on midagi väärtuslikku õppida
- arusaama, et intervjueerimise õppimine on pidev protsess, mille käigus küsituleja õpib ka inimeste käitumist
- võimalust omandatud oskusi pidevalt ja nii sageli kui võimalik praktiseerida

Hea intervjueerimisoskuse kriitilist olulisust ei tohi menetluses kunagi alahinnata.⁸⁸

Intervjuu ja ülekuulamise erinevused

Ülekuulamine pakub võimalust määratleda kahtlustatava enda ütluste alusel, kas kahtlusalune on konkreetse kuriteo toime pannud. Tunnistaja ülekuulamine kriminaalmenetluses on protsess, mille käigus näost-näkku vestluse käigus saadakse informatsiooni inimestelt, kellel on teavet kas kuriteo või selle asjaolude kohta. Ülekuulamine on esmajärjekorras protsess, millega püütakse veenda kahtlusalust oma süüid omaks võtma ja sooritatud kuritegusid tunnistama. Seaduslikud piirangud tagavad, et ülekuulajad ei kasutataks lubamatuid võtteid (väljapressimine, jõu kasutamine, vms). Vaid siis kui süü ja motiiv on teiste tõenditega tõendatud, võib ülekuulaja edule loota.

RSD intervjuu on eesmärgistatud vestlus. See ei koosne vaid küsimustest ja vastustest. Igal intervjuul on kindel eesmärk.

⁸⁷ Anneli Viks (2007).

⁸⁸ 1973. aastal korraldati Suurbritannias uurimus, mille tulemusel selgus, et 70 juhul on inimene alusetult süüdi mõistetud. Üheks peamiseks valesüüdistuse ja –vangistuse põhjuseks tuvastati väidetavate süüdistatavate ennat inkrimineerivad ja valed ülestunnistavad ütlused. See sai aga võimalikuks “tänu” oskamatu intervjueerimistehnikale. Suurim sarnane uurimus on korraldatud USA-s. See keskendus 350-le alusetu süüdimõistmise juhtumi analüüsimisele ajavahemikul 1900 kuni 1987. 23% juhtumitest oli valesti süüdimõistva otsuse tinginud vead uurimises. Sellest omakorda moodustasid 14% juhtumid, mil põhjuseks oli vale intervjueerimistehnika kasutamise tagajärjel tehtud ülestunnistused. Hinnatakse, et 1% kõigist kriminaalasjades tehtud süüdimõistvatest otsustest on langetatud ekslikult. See arv iseenesest ei tundu märkimist vääri, kuid arvesse tuleb võtta, et 23 valesti süüdimõistvatest otsustest lõppesid hukkamisega.

Uuriva lähenemisviisiga küsitlemisel on kaks põhilist strateegiat: süüdistav lähenemine ja infot koguv lähenemine. Süüdistavat strateegiat iseloomustab otsene vastandav stiil, mis keskendub ülestunnistuse saamisele, kasutatakse enamjaolt suletud või suunavaid küsimusi. Selle strateegia kasutamine annab küsitletavale signaali, et tema kohta on olemas mingi negatiivne informatsioon, inkrimineerivad andmed, või on küsitljal tema kohta välja kujunenud kindel arvamus. Produktiivsemaks on osutunud nn infot hankiv strateegia. Infot hankiva strateegia kasutamine intervjuu algusest peale on äärmiselt oluline just dialoogi tekkimiseks ja inimese tavapärase konstantse käitumise nägemiseks. RSD küsitlus saab stiililt olla vaid infot koguv ning süüdistamist välistav.

Intervjuu korraldamise struktuur

Ükski intervjuueerimistehnikatest pole universaalne ega vasta iga situatsiooni tingimustele. Seetõttu peab hea intervjuerija omandama mitmeid erinevaid tehnikaid. Osates paljudes võtetes, tuleb siiski järgida ühte kindlat skeemi.

1. Ettevalmistus
 - Vaata juhtum üle.
 - Uuri põhjalikult intervjueritava tausta.
 - Määra ajastus menetluse käigus, kutsu tõlk.
 - Asukoht – kelle ruumid, sellel suurem kontroll.
 - Sõnasta selge eesmärk.
2. Sissejuhatus
 - Küsitlaja nimi ja küsitluse eesmärk.
 - Küsitlusega seotud korra selgitamine.
 - Määrab terve küsitluse tonaalsuse.
3. Vaba suhtlemine, dialoog
 - Tavaliselt sissejuhatus pikendus.
 - Leitakse “ühine keel”, teineteise respektseerimine, st küsitletava ja küsitlaja vahel tuleb luua ründest ja ähvardustest vaba õhkkond.
4. Küsimused-vastused
 - Kes, mida, millal, kus, miks ja kuidas?
 - Avatud küsimused, millele järgneb aktiivne kuulamine – küsimusele vastavat inimest ei tohi katkestada. Kui tekib paus, siis ei tohi samuti kohe uut küsimust esitada, vaid pärast paarisekundilist vaikust tuleb küsida, mis sai edasi vms.
 - Kognitiivse intervjuu võtete kasutamine on oluline (spetsiaalsed tehnikad, mis aitavad küsitlaval fakte mälust nõ üles leida, st passiivsest mälust aktiivsesse ümber tõsta).
5. Kinnitamine/kontrollimine
 - Tuleb kindel olla vastastikusest arusaamisest, et küsitletava jutust on õigesti aru saadud, st kõik ebaselged asjaolud ja vastuolud tuleb selgitada.
 - Tee jutu kuulamise ajal endale märkmeid. Ära kasuta märkmetes allajoonimist või suuri tähti. Protokollija peab olema teine isik või tuleb protokoll koostada küsitluse lõpus või hiljem salvestuse põhjal.
 - Seletuste “väärtuse parandamine” täpsustamise kaudu.
6. Kõikide küsimuste hõlmamine

- Sageli ei anna inimesed infot, sest seda nende käest ei küsitud – alati tuleb anda võimalus veel midagi omalt poolt lisada või selgitada. Küsi alati: *Kas on veel midagi, mida peaksin teadma?*

7. Lahkumine

- Lepi kokku järgmine kohtumine või selgita, mis täpselt ja millise aja jooksul edasi toimub.
- Anna võimalus endaga ühendust saada, isegi kui kontaktid on inimesele juba teada, korda veelkord üle, kuidas ja millisel ajal sinuga ühendust saab võtta.
- Püüa ka lahkudes jätta positiivne õhkkond.

8. Kriitika

- Eneseanalüüs võimaldab õppida igast intervjuust.
- Analüüsi ennast umbes sarnaste etappide kaupa: 1) kas ma olin piisavalt ettevalmistunud? 2) kas ma esitlesin ennast? 3) kas suutsin luua usaldusliku õhkkonna? jne.
- Kriitika ja analüüs on iga intervjuu kohustuslikuks osaks.

Intervjueerimise faasid

1. Ettevalmistus

Ettevalmistuse ajal peab küsitleja saavutama neli eesmärki:

- 1) määrama küsitluse eesmärgi ja koostama plaani
- 2) otsima võimalikult palju üldist taustinformatsiooni küsitletava inimese kohta
- 3) looma usaldusliku sideme
- 4) kontrollima ja täitma kõik õiguslikud nõuded küsitluseks, sh küsitletavale tema õiguste ja kohustuste tutvustamine jms.

Ettevalmistava etapi väärtus on ka selles, et lubab küsitletaval inimest tundma õppida ja näha, kuidas ta reageerib neutraalses vestluses. Seni kuni küsitleja ei tea, milline on inimese tavapärane konstantne käitumine, ei suuda ta tähele panna ja ära tunda tavalisest hälbivaid reaktsioone – petmise avastamiseks on spetsiaalne tehnika. Küsitletava emotsionaalsed reaktsioonid tugevnevad märgatavalt, kui valetatakse inimesele, kellega on tekkinud positiivne side ning austus vestluse ajal. Mida tugevamad on reaktsioonid, seda enam märgatavad nad on. Küsitleja peab meeles pidama, et usaldus ja austus tuleb ära teenida, seda ei saa nõuda.

2. Loo jutustamine

Selles faasis peaks küsitleja võtma eesmärgiks rääkida nii vähe kui võimalik ja kuulata nii palju kui võimalik. Selles faasis tohib esitada ainult avatud küsimusi (*Mis juhtus? Mida olete kuulnud? Mida te sellest teate?*), vastamise ajal ei tohi katkestada. Peab julgustama küsitletavat, et ta vastaks vaba jutustusega. Kui vastused on kidakeelsed, siis peab küsimusi laiendama, kuid seda peab tegema ikka ainult avatud küsimuste vormis (*Ja mis siis juhtus?*).

3. Ristküsitlus

Selles faasis ei ole küsimused enam avatud. Eesmärgiks on loo jutustamise faasis saadud infot kontrollida ja täpsustada, täidetakse lüngad ja küsitakse täiendavaid küsimusi asjas enim tähtsust omavate seikade kohta. Selles faasis võib vabalt esitada ka küsimusi, millele saab vastata jah/ei vormis. Uurimused on näidanud, et küsitajad ajavad sageli loo jutustamise osa ja risküsitluse osa segamini või ei piiritle seda piisava selgusega. Info kontrollimine ja vastuolude selgitamine on otstarbekas jätta eraldi osaks intervjuu lõpus.

4. Kokkuvõte

Küsitaja aktsepteerib selgunud tõese informatsiooni ja/või paljastatud vale. Selles faasis peab küsitajal ka oma seletused aktsepteerima või nõ vastuste omandit tõendama. See tähendab protokollis nn tagasitõlkimist ja allkirjastamist. Soovitav on üles kirjutada ka küsitajava reaktsioonid, näiteks kui küsimusele vastatakse vaikimisi või pead raputades, siis kirjutada „vaikus“, „eitav pearaputus“.

Intervjuerimise tabel

1.Sissejuhatus	1.Tutvustus	Enda, tõlgi ja teiste juuresviibijate tutvustamine. Kõikide juuresviibijate täpse rolli selgitamine. Protokollimise jms vajaduse ja põhimõtete selgitamine.
	2.Intervjuu/vestluse eesmärk	Intervjuu toimub seoses Teie varjupaigataotlusega. Intervjuu eesmärgiks on: <ul style="list-style-type: none"> • Anda Teile võimalus esitada suuliselt ja isiklikult omapoolseid selgitusi taotlemise põhjuste kohta ja tagasipöördumise võimatuse kohta. (VRKS sõnastus, sobib üsna hästi protokollis eesmärgina märkimiseks ka uue lähenemise puhul.) • Anda Teile võimalus taotluses mainitud asjaolusid täpsustada. Intervjuu eesmärk peab olema protokollis alguses fikseeritud. (haldusmenetlus seaduse nõue)

	3. Intervjuu kord	<ul style="list-style-type: none"> • Teie jutustate ja mina kuulan. • Teie jutt protokollitakse võimalikult täpselt. Kui esitan Teile täpsustavaid küsimusi, siis ka need protokollitakse. • Pärast vestluse lõppu tõlgitakse Teile terve protokoll ette ja te saate teha parandusi ja täiendusi. • Parandused lisatakse protokollile nii, et varasemaid ütlusi ei kustutata. • Protokollile kirjutavad alla kõik juuresviibijad, Teie kirjutate alla igale leheküljele. • Kui soovite vaheaega, siis palun andke sellest teada (sama tõlgile). • Varjupaigamenetlus ei ole avalik, seetõttu on ka küsitlusel selgub info konfidentsiaalne, tõlki ja teisi juuresviibijaid on hoiatatud, et konfidentsiaalsuse nõude rikkumisel karistatakse kriminaalkorras.
2. Intervjuu		<p>Kas intervjuu kord on arusaadav? Kas saate tõlgist piisavalt hästi aru? Palun jutustage, miks taotlete varjupaika (vms). Vajadusel asjaolude täpsustamiseks: - avatud küsimused.... - kontrollküsimused</p> <p>Kas Teil on veel midagi lisada, mida ma peaksin teadma?</p>
3. Protokollile ettelugemine, tõlkimine, täiendamine ning lehthaaval allakirjutamine		

4. Kokkuvõte ja lõpetamine	<p>Selgitan</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kui soovite midagi lisada või saate tõendeid esitada, siis tehke seda niipea kui võimalik. • Intervjuule järgneb asjaolude kontrollimine ning otsustamine. • Juhul kui otsus on positiivne, siis kutsutakse Teid sellele järele ja tõlgitakse suuliselt või saadetakse Teile otsus kirjalikult tervikuna tõlgitult. • Kui otsus on negatiivne, siis enne otsuse tegemist saadetakse Teile seda tutvustav kiri ja Teil on võimalus soovi korral selle kohta oma arvamust avaldada või vastu vaielda. • Taotleja saab allkirjastatud protokoll koopia. • POSITIIVNE NOOT - Kui Teil tekib küsimusi või soovite midagi lisada, siis võite minuga ühendust võtta – anna kontakt. • Nägemiseni!
----------------------------	--

Ps. Protokoll läheb enne sisulist juttu intervjuu eesmärki, siis info, et taotlejale on intervjuu eesmärki ja korda selgitatud ning ta on sellest aru saanud. See selge märkus peaks kohtus juba eelnevalt elimineerima sageli ette tuleva probleemi, kus taotleja väidab, et tema käest ei ole seda küsitud.

LISA III – Kuidas intervjuerida lapsi⁸⁹

Tegurid, mis mõjutavad lapsi

<i>Tegur</i>	<i>Määratlus</i>
Vanus	Oma väiksemate teadmiste, limiteeritud sõnavara ja järelduste tegemise oskusega (kus ja kuidas midagi õpitakse) ning vajadusega meeldida autoriteetsele intervjuerijale, on eelkooliealised lapsed enam mõjutatavad kui vanemad lapsed ja täiskasvanud.
Sündmuse ja intervjuu vaheline aeg	Mida pikem on sündmuse ja intervjuu vaheline aeg seda suurema tõenäosusega ununevad sündmuse üksikasjad.
Intervjuerija autoriteetsus	Vanemad, haritumad ja autoriteetsemad intervjuerijad suudavad lapsi enam mõjutada kui vähem autoriteetsed täiskasvanud või laste eakaaslased.
Intervjuerija mõju	Mõnikord võivad intervjuerijad last enese teadmata mõjutada andma vastuseid, mis ühtivad nende enda vaadetega.
Korduv intervjuerimine	Korduval intervjuerimisel võib laps esitada eelnevalt kuulnud valeinfot. Paludes lapsel korduvalt ette kujutada mõnda olukorda, hakkab ta uskuma, et selline olukord on reaalselt toimunud. Kui intervjuerija esitab sama küsimuse mitu korda, võib laps oma vastust hiljem muuta, kuna ta arvab, et eelnev vastus oli vale.
Stereotüübid	Rääkides negatiivsest inimesest või sündmusest võib laps anda vastavale stereotüübile omaseid vastuseid. Näiteks kui keegi vihjab lapsele, et inimene on paha, võib laps öelda, et see inimene on valetanud või petnud, isegi juhul, kui see nii pole.
Surve eakaaslaste poolt	Soovides pälvida eakaaslaste heakskiitu võib laps anda valeinfot.
Vastuste tunnustamine	Vastuseid võib mõjutada (tahtmatu) väljapressimine (nt: <i>Räägi, mis juhtus, siis me lõpetame</i>) ja kiitmine (nt: <i>Sa oled nii tubli tüdruk, et sa nii ütled!</i>).
Küsimuse tüüp	Kindlat vastust nõudvad küsimused (nt: Mis värvi oli ta müts?) põhjustavad enam vigu kui üldisemad küsimused (nt: Milline ta välja nägi?), kuna kindlat vastust nõudvad küsimused ei pruugi alati olla täpsed (see eeldab, et inimesel on müts ja laps teab, mis värvi see on). Juhtivad küsimused (nt: Kas ta mitte ei kandnud mütsi?) ütlevad lapsele ette, millist infot temalt oodatakse. Samuti võib lapse vastust mõjutada intervjuerija hääletoon, küsimise viis või sõnastus.

⁸⁹ Wilson, C.; Powell, M. (2001). A Guide to Interviewing Children. London, New York: Routledge.

Visualiseerimine ja rollimäng Lapse seksuaalne väärkohtlemine võib avalduda kasutades sotsiodramaatilise rollimängu rollimängudes kujutlusvõime-, visualiseerimise- ja taaslavastamise tehnikat. Korduv sündmuste põhjuste ettekujutamine võib viia valeinfo (nt laps ajab segamini kujutletava ja tõestisündinud sündmuse).

Kuigi lapsed on mõjutatavamad kui täiskasvanud, ei tähenda see seda, et täiskasvanud seda poleks. Ükski vanusegrupp (isegi mitte täiskasvanud) ei ole mõjutamisele immuunne. Samuti on iga laps mõjutatav erinevalt. See, et laps on mingis olukorras väga mõjutatav, ei tähenda, et ta seda mõnes teises olukorras oleks. Õigesti intervjuuerides võivad ka väga väikesed lapsed anda täpseid vastuseid. Seetõttu tuleks tabelis 1.2 olevat teavet kasutada mitte lapse usaldusväarsuse õhnestamiseks, vaid intervjuerijale meeldetuletamiseks, milliseid tehnikaid peaks laste küsitlemise puhul vältima.

Mõned intervjuerijad ei pruugi teha vahet terminitel "mõjutatavus" ja "valemälu". Need on väga erinevad mõisted. Valemälu on isetekkinud mälu, millel ei pruugi olla mingit seost reaalselt juhtunuga. Nagu eelpool mainitud, võib mõjutatavus peegelduda selles, et usutakse mingi teatud valeinfo õigsust. Samuti võib valeinfot jagama innustada küsitlemisel tekkinud segadus või soov minna kaasa intervjuerija väidetega.

Mõtlemiseks

Kujutage ette, et lapsevanem püüab hooldusõiguse taotlemisel veenda last selles, et hoolduse ainuõigus läheb ühele vanematest. Kuidas lapsevanem last veenab? Kui keeruline see on? Kas laps suudaks ise selle peale tulla?

LISA IV – Juhis COI kogumiseks ja kasutamiseks⁹⁰

NB! Tuleb vahet teha infol ja allikal.

Allikas on isik või institutsioon, kes pakub informatsiooni. Võimalikult palju tuleks kasutada informatsiooni, mis pärineb **esmastest allikatest** (isikud ja institutsioonid, kes olid konkreetse sündmuse või faktiga otseselt ja lähedalt seotud) või **esialgsetest allikatest** (isikud või institutsioonid, kes on antud sündmust või fakti esmakordselt dokumenteerinud).

Internet ja andmebaasid ei ole allikad. Näiteks: *ecoi.net on infokogum, aga mitte infoallikas.*

Põhjalikult kaalumata ei tohi ühtki allikat välistada. Kuigi mõni allikas võib anda ebatäpset ja kallutatud infot mõne valdkonna kohta, võivad nad pakkuda objektiivset ja õiget infot teise valdkonna kohta. Näiteks: *Partei ajaleht annab õiget infot küsimustele, “Kes on antud partei liider?” ja “Mis on antud partei ajalehe nimi”, küll aga võib seal avaldatud vastus küsimusele “Kas antud partei on rikkunud inimõigusi?” olla kallutatud.* Allikaid ei ole võimalik panna hierarhiasse, sest erineva info jaoks on erinevad allikad. Igal juhul tuleb info leidmisel kriitiliselt hinnata antud info allikat.

Alati tuleks proovida leida mitu allikat (valitsus, meedia, rahvusvahelised organisatsioonid, mittetulundusühingud jne). Kuna nende käsitlused on erinevad ja kui rohkem kui üks allikas viib samale tulemusele, lisab see väitele kaalu. Siiski võib olla, et mitu allikat kinnitab sama väära informatsiooni, seega tuleks ikka ja alati kaaluda allika usaldusvärsust.

Alati tuleks kasutada võimalikult esmast/esialgset allikat, et vältida liialdusi ja ringviitamist. Kui mõni raport või artikkel viitab teisele allikale, tuleks kasutada seda varasemat allikat. Siiski ka võimalikult esialgne allikas ei garanteeri kvaliteetset infot.

Allikate hindamisel tuleks vaadata allika objektiivsust, usutavust, mainet, neutraalsust ja kaasaegsust.

Võimalikud probleemid

1. Ainult üks allikas. Tuleks vaadata, kas muidu antud teema kohta on palju raporteid, ja kas muidu on antud regioonis toimiv ja aktiivne press. Ehk analüüsida konteksti ja vaadata kas on tõenäoline, et antud fakti kohta ongi ainult üks allikas.

⁹⁰ Common EU Guidelines for processing Country of Origin Information.

2. Informatsioon kahtlase väärtusega allikalt. Kui pärast allika hindamist leitakse, et antud allikas on kahtlane, siis võib seda infot kasutada, kuid tuleb põhjendada, miks seda infot kasutati ja miks selle allikas on ebausaldusväärne. Näiteks: *Ka Wikipedia on ebausaldusväärne allikas, aga kui sealt pärinev info on hoolikalt hinnatud ja soovitatavalt ka mujalt kinnituse saanud, võib seda kasutada.*

Informatsiooni valimine ja hindamine

Kvaliteetse informatsiooni omadused:

- Asjakohasus (puudutab otseselt käsitletavat teemat)
- Usaldusvärsus
- Kaasaegsus (info ei ole aegunud ja asjaolud ei ole muutunud)
- Objektiivsus (ei ole mõjutatud emotsioonidest ja personaalsetest arvamustest)
- Täpsus (info vastab faktilistele andmetele)
- Allikad on tuvastatavad (võimalikult esmased/esialgsed allikad on tuvastatavad)
- Läbipaistvus (info on selge ja intelligentne)

Kõikide asjaolude kohta, mis ei ole teada-tuntud faktid, tuleks infot leida mitmest allikast, samas vältides ringviitamist. Lõpptulemuses peaks olema mitmest allikast saadud tasakaalus informatsioon.

Võimalikud probleemid:

1. Vastuoluline informatsioon. Tuleb hinnata allikate tausta ja informatsiooni kvaliteeti.

2. Informatsioon konkreetse asjaolu kohta puudub. Hinnata ja uurida tuleks konteksti. Näiteks kui küsimus on, kas konkreetne sündmus toimus ja selle kohta puudub informatsioon, tuleks vaadata kas muidu on antud regioonis sarnaste sündmuste kohta palju infot. Võib olla, et antud sündmust pole toimunud. Samas kui antud regioonis on meedia piiratud ja taoliste sündmuste kohta palju informatsiooni ei leia, siis võib olla, et konkreetne sündmus on jäänud kajastuseta. Kindlasti tuleks sellist mõttekäiku kirjeldada ja lisada ka nimekiri allikatest, kust kontrolliti ja antud sündmuse kohta infot ei leitud.

Viitamine

Kõikidele allikatele peaks olema viidatud ühetaoliselt ja vastavalt standardile. Minimaalselt peab olema märgitud autori perekonnanimi, initsiaalid (või väljaande nimetus), pealkiri, ilmumise kuupäev.

Näiteks:

BURCHARD, JE. How humanists use a library. In *Intrex: report of a planning conference on information transfer experiments*, Sept. 3, 1965. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1965, p. 219.

LISA V – Traumajärgsest stressist tingitud häire ehk PTSD ja selle ilmingud⁹¹

Diagnoosikriteeriumid: Ameerika Psühhiaatrite Assotsiatsiooni „Psüühiliste häirete diagnostika ja statistika käsiraamat”(DSM-IV)

Traumajärgne stressihäire

- A. Isik on puutunud kokku traumaatilise sündmusega, mis hõlmas mõlemat järgmist aspekti:
 - 1) isik elas läbi, nägi pealt sündmusi või seisis silmitsi olukorra või olukordadega, kus ta puutus otseselt kokku surma, surmaohu või tõsiste vigastustega või kus sattus ohtu tema enda või teiste elu ja tervis;
 - 2) isiku reaktsioon hõlmas suurt hirmu, abitust või õudustunnet.

Märkus. Laste puhul võib see väljenduda hoopis kaootilises või ärritunud käitumises.
- B. Traumeerivat sündmust koetakse pidevalt ühel (või mitmel) järgmisel moel uuesti läbi:
 - 1) korduvad ja vältimatud ängistavad mälestused sündmusest, sealhulgas pildid, mõtted ja/või ettekujutused sellest.

Märkus. Väikeste laste puhul võib esineda korduvaid mänge, milles need või muud trauma aspektid väljenduvad;

 - 2) korduvad ängistavad unenäod sündmusest.

Märkus. Väikeste laste puhul võib esineda õudusunenägusid, millest võib sündmuse ära tunda;

 - 3) käitumine nii, nagu traumeeriv sündmus korduks või selle tundmine (hõlmas tunnet, nagu elataks sündmus uuesti läbi, illusioone, hallutsinatsioone ja/või eraldiseisvaid minevikustseene, sealhulgas need, mida koetakse ärkvel olles või joobnuna).

Märkus. Väikeste laste puhul võib esineda traumale iseloomulikke sündmuste läbimängimist;

 - 4) intensiivne psühholoogiline ängistus, puutudes kokku sisemiste või väliste vihjetega, mis sümboliseerivad või meenutavad traumeeriva sündmuse mingit aspekti;
 - 5) füsioloogiline reaktsioon, puutudes kokku sisemiste või väliste vihjetega, mis sümboliseerivad või meenutavad traumeeriva sündmuse mingit aspekti.
- C. Traumaga seotud ärritajate lakkamatu vältimine ning üldine tundlikkuse vähenemine (mida enne traumad ei olnud), millele viitavad vähemalt kolm järgmist aspekti:
 - 1) jõupingutused vältimaks traumaga seotud mõtteid, tundeid ja/või vestlusi;
 - 2) jõupingutused vältimaks traumad meenutavaid tegevusi, kohti ja/või inimesi;
 - 3) suutmatus meenutada mõnd trauma olulist aspekti;
 - 4) selgelt vähenenud huvi oluliste tegevuste vastu või osalemine nendes;

⁹¹ American Psychiatric Association (1994). Diagnostic And Statistical Manual of Mental Disorders. Washington, DC: American Psychiatric Association.

- 5) teistest eraldatuse või võõrandumise tunne;
 - 6) piiratud tunneteskaala (nt suutmatust armastada);
 - 7) tulevikuväljavaadete kadumise tunne (nt inimene ei eelda, et teda ootab ees karjäär, abielu, lapsed või normaalne eluiga).
- D. Suurenenud ärrituse pidevad ilmingud (mida enne traumat ei olnud), millele viitavad vähemalt kaks järgmist aspekti:
 - 1) raskused magama jäämisel või magamisel;
 - 2) ärrituvus või vihapursked;
 - 3) keskendumisraskused;
 - 4) ülim valvelolek;
 - 5) liigne ehmumisreaktsioon.
 - E. Häire kestab (sümptomid kriteeriumite B, C ja D all) üle ühe (1) kuu.
 - F. Häire põhjustab kliiniliselt olulist düstressi ja/või kahjustab sotsiaalset ja tööalast tegevust ja/või mingit muut olulist toimimisvaldkonda.
 - Akuutne* – sümptomid avalduvad vähem kui kolme (3) kuu vältel.
 - Krooniline* – sümptomid avalduvad kauem kui kolme (3) kuu vältel.
 - Hilisem avaldumine* – sümptomid avalduvad vähemalt kuus (6) kuud pärast sündmust.

LISA VI – Traumatabel⁹²

	Negatiivsed mõjud			Neutraalsed mõjud	Positiivsed mõjud
	KAHJUSTUSED, VIGASTUSED				
Tasemed	Psüühika- hälbed, traumajärgne stressihäire	Hajutatud psühholoogi- line reaktsioon	Tavalised inimlikud kannatused	Vastupanu- võime	Õnnetusest ajendatud areng
Üksikisik					
Perekond					
Kogukond					
Ühiskond					
Kultuur					

⁹² Papadopoulos, R. (2007). Refugees, trauma and Adversity-Activated Development. – European Journal of Psychotherapy and Counselling, vol 9, nr 3, lk 309